

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

4

XIII

VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED
BRATISLAVA 1965

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

STÚDIE

Karel Fojtík, Problémy a metody národopisného výskumu priemyslového mesta a oblasti	413
Adam Pranda, Príčiny vzniku a rozvoja doplnkových zamestnaní na Kysuciach . . .	431
Jarmila Pátková — Ester Plicková, Ľudová výroba na Slovensku a jej súčasné problémy	483
Bohuslav Chropovský, K vývoju slovanského hrnčiarstva	515

MATERIÁLY — ARCHÍV

Pavol Stanó, Korytárska výroba rumunsky hovoriacich Cigánov na východnom Slovensku	549
Pavol Kuka, Niekoľko údajov o poľnohospodárstve v Okruťe (okr. Považská Bystrica) .	563

ROZHLADY

Michal Markuš, Štefan Apáthy, 1913—1965	575
Božena Filová, Zasadanie VII. medzinárodného kongresu antropologických a etnografických vied v Moskve	576
Adam Pranda, Konferencia o národopisnom atlase v Uhorskom Hradišti	581
DROBNÉ ZPRÁVY	586

RECENZIE A REFERÁTY

V. Gašpariková, Zbojník Michal Vdovec v histórii a folklóre gemerského ľudu (J. Michálek)	591
V. Urbancová, Návod na etnografický výskum poľnohospodárstva (J. Mjartan) . .	593
Pramene k dejinám Veľkej Moravy (E. Horváthová)	594
E. Okálová, Ľudové drevené sošky (P. Vrchovina)	595
M. O. Kosven, Semjejnaja obščina i patronimija (J. Botík)	597
J. O. Dzendzelivskij, Lingvističnyj atlas I, II. (J. Podolák)	599
Etnografia Polska VI (J. Podolák)	600
O. Bihalji Merin, Naivné umenie v Juhoslávii (J. Pátková)	602
M. Veleva, Blgarskata dvuprestilčena nosja (V. Nosáľová)	604
I. Balassa, Földművelés a Hegyközben (J. Podolák)	605
K. Baumgarten — N. Bentzien, Hof und Wirtschaft der Ribnitzer Bauern (E. Kahounová)	607
L. Jochimsen, Zigenuer heute (E. Horváthová)	608
R. Firth, Społeczności ludskie (J. Pátková)	610
J. Bassara, Terminologia budownictwa wiejskiego w dialektach polskich I (E. Baláš)	612
T. V. Ventcef, Cyganskij jazyk (E. Horváthová)	613
A. Lech Godlewski, Drogi synów słońca (R. Raczynski)	613
Bratislava 1 (1965) (A. Pranda)	614
J. Filip, Evropský pravěk (E. Horváthová)	616

BIBLIOGRAFIA

Milada Kubová, Bibliografia slovenskej etnografie a folkloristiky za rok 1963 . .	617
---	-----

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Карел Фойтик, Проблемы и методы этнографических исследований городов и областей — — — — —	413
Адам Прайда, Причины происхождения и развития дополнительных родов работы в Кысуци — — — — —	431
Ярмила Паткова, Эстер Плицкова, Кустарные изделия в Словакии и их современные проблемы — — — — —	483
Богуслав Хроповский, К развитию славянского гончарного дела — —	515

МАТЕРИАЛЫ — АРХИВ

Павол Стано, Кoryтárske дело Цыган восточной Словакии говорящих на румынском языке — — — — —	549
Павол Кука, Некоторые сельскохозяйственные данные в Окрути (область Поважска Быстрица) — — — — —	563

ОБЗОРЫ

Михал Маркуш, Штефан Апаты, 1913—1965 гг. — — — — —	575
---	-----

Na 1. strane obálky: Jeseň. Keramický reliéf J. Bizmajera. Foto E. Plicková.

ĽUDOVÁ VÝROBA NA SLOVENSKU A JEJ SÚČASNÉ PROBLÉMY

PRODUCTION ARTISTIQUE POPULAIRE EN SLOVAQUIE ET SES PROBLÈMES ACTUELS

JARMILA PÁTKOVÁ — ESTER PLICKOVÁ

Národopisný ústav SAV Bratislava

Termín ľudová výroba je v slovenskej etnografii pomerne nový a častejšie sa začal používať vlastne až po druhej svetovej vojne. Skôr ako v odbornej etnografickej literatúre sa uplatňoval v súvislosti s praktickým využitím a rozvíjaním tvorivej výrobnnej činnosti ľudu, ktorá ešte i po druhej svetovej vojne bola na Slovensku živá a mnohostranná. Na označenie toho, čo rozumieme dnes pod pojmom ľudová výroba, používa staršia literatúra napríklad termín ľudové zamestnania, ľudový priemysel alebo ľudové remeslá.¹ Pri štúdiu staršej literatúry máme súčasne možnosť sledovať, ako sa v rôznych obdobiach menil rozsah záujmu etnografov o jednotlivé druhy výroby spolu s celkovými zmenami názorov na obsah pojmu ľud a so zmenami názorov na etnografickú problematiku vôbec.² Tieto zmeny názorov súvisia nepochybne s tým, že základným objektom etnografického výskumu je človek a spoločenstvá ľudí podliehajúce neprestajnému vývinu.

I keď ekonomický obsah termínu ľudová výroba je širší, v etnografii zahrnujeme pod tento pojem zhotovovanie potrieb pre gazdovstvo a domácnosť a zhotovovanie osobných potrieb, ktoré bolo prirodzeným doplnkom základných zamestnaní ľudu. Označenie ľudová výroba vyhovuje v súčasnej situácii lepšie ako spomínané staršie termíny, pretože zasahuje pomerne veľmi širokú činnosť, ktorá má rôzne formy ako v spôsobe organizácie práce, tak aj v samých pracovných postupoch a v charaktere svojich výrobkov. Súčasný stav ľudovej výroby a jej výskumy poskytujú totiž nové pohľady aj na staršie obdobia. Ako príklad možno uviesť niektoré dodnes živé výrobné odvetvia so starou tradíciou (hrnčiarstvo, tkáčstvo, garbierstvo, rezbárstvo), pri ktorých je potrebné riešiť ich vzťah napríklad v cechovej a manufaktúrnej výrobe, a tým prejsť i na podrobný výskum

¹ Všetky tieto termíny používa aj R. Bednárík v úvodnej stati k *Zamestnaniu slovenského ľudu*. Slovenská vlastiveda II, Bratislava 1943, 179—183.

² Ako príklad uvádzame názor K. A. Medveckého, ktorý ešte vo svojej monografii *Detva* charakterizuje farbiarov-modrotlačiarov ako výrobcov „medzinárodného“ tovaru, ktorý vytiska „starobilé trváce krojové látky“. K. A. Medvecký, *Detva*, Detva 1905, 163. Naproti tomu po prvej svetovej vojne začínajú niektorí bádatelia chápať modrotlač už ako zložku ľudovej kultúry, čo plne potvrdila monografia J. Vydrů, *Ľudová modrotlač na Slovensku*, Bratislava 1954.

týchto oblastí. Na druhej strane výlučne historické skúmanie cechovej či manufaktúrnej výroby, v novšej dobe aj výroby priemyselnej, ponecháva etnografovi na vyriešenie celý rad problémov súvisiacich napríklad s dosahom jeho výrobkov v spoločnosti. Popri otázkach regionálnych či etnických zvláštností, prípadne príbuzností, etnograf musí sledovať vývin jednotlivých kultúrnych javov a ich odraz v živote človeka.

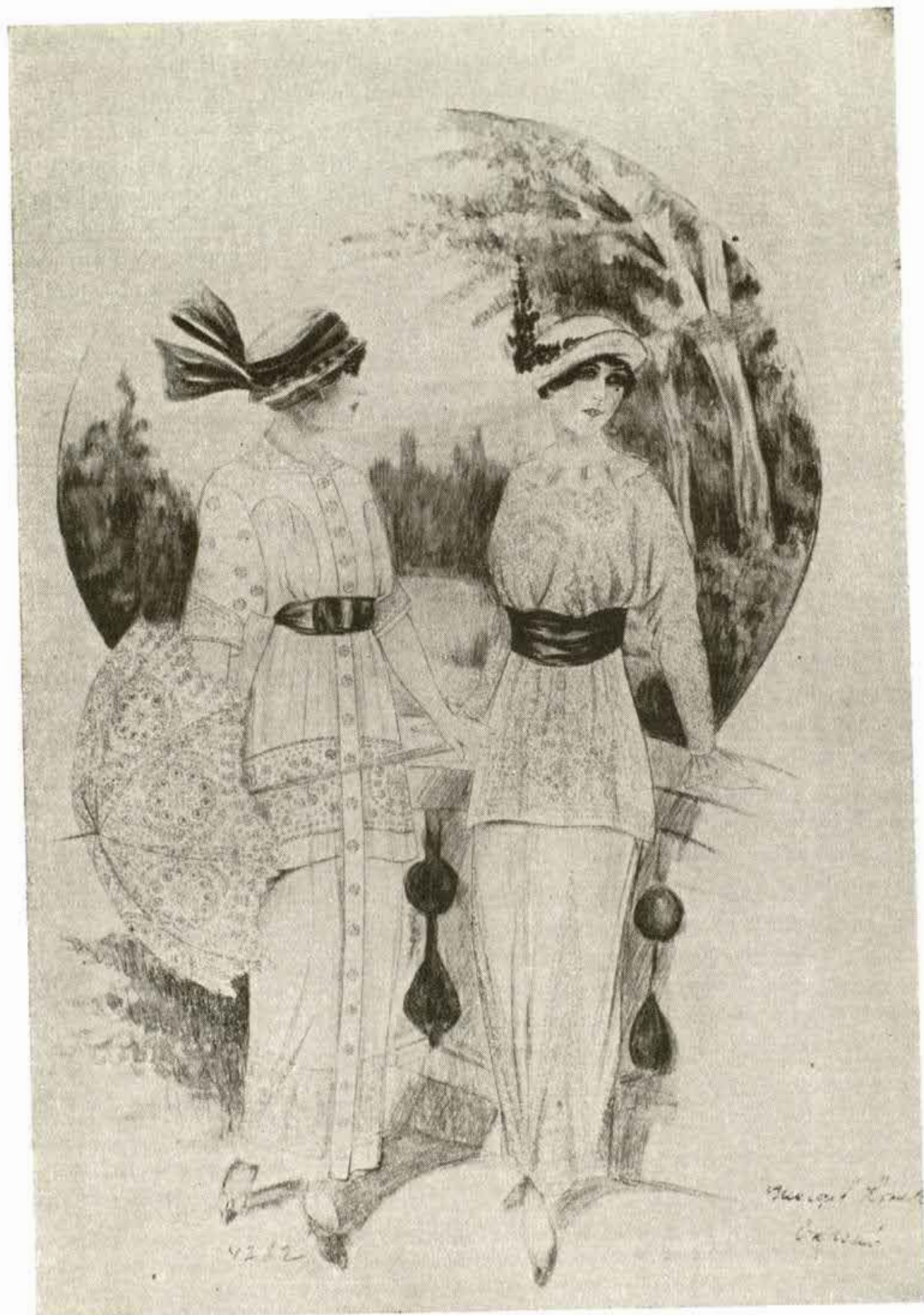
Do ľudovej výroby patrí teda ručné zhotovovanie úžitkových predmetov,³ ktoré sa vyrábali prevažne z miestnych surovín pre potrebu vlastnej rodiny i pre blízke okolie. Bolo to napríklad spracovávanie textilných vlákien, slamy, lyka, šitie odevných súčiastok, vyšívanie, paličkovanie čipiek, niektoré formy spracovania dreva, kovov a pod. V širšom ponímaní zahrňujeme pod pojem ľudovej výroby i tie formy, ktoré prerástli úzky rámec výroby v rodine, vydělili sa v špecializované remeslá, opierajúc sa pritom o vyspelejšiu techniku; často sa organizovali v cechoch a výrobných spoločenstvách. Ide napríklad o kováčstvo, hrnčiarstvo a džbankárstvo, sklárstvo, neskôr garbierstvo, kožušníctvo, kolárstvo, tesárstvo, tkáčstvo. Remeslá však predstavujú len časť celkovej ľudovej výroby, jednu jeho vývinovú fázu, ktorá v mnohých prípadoch nezasiahla všetky výrobné odvetvia. Tieto remeslá na rozdiel od vyspelých mestských remesiel ustrnuli niekedy na nižších výrobných postupoch. Hranice medzi dedinskou remeselnou a domácou výrobou sa dajú však niekedy ťažko vymedziť, lebo sa počas historického vývoja značne presúvali.

I keď sa špecializovaná remeselná výroba a vedľa nej aj obchod pôvodne sústreďovali predovšetkým v podhradíach a mestách, staré miestne názvy zaniknutých i dodnes jestvujúcich obcí a osád dokazujú, že už v počiatocnom období feudalizmu bola remeselná výroba aj tam na vysokom stupni vývoja a špecializácia na jednotlivé druhy výroby bola bohato rozvinutá. Popri osobitných úlohách obcí, napríklad pri panských poľovačkách a pri službe na hrade, ako nám to dokladajú miestne názvy Čeláď, Dojčane, Dvorník, Obsolovce, Sokol, Tlmače, Igram, Lovčice, Psiare, jestvovali už v 9. stor. roľnícke obce, ktoré si svoju feudálnu rentu odbavovali špecializovanou výrobou.⁴ Také boli napríklad Štitáre, Hrnčiarovce, Smolenice, Kováčovce, Lančár, Tesáre, Žemliare, Koláre, Dechtáre, Čeláre a iné. Popri týchto výrobných osadách jestvovali aj obce, ktorých obyvatelia sa zaoberali obchodom, ako napríklad Hoste, Hostovce, Továrniky a obce špecializované na dovoz soli — Solčany, Solníky, Solky. Podľa archeologických výskumov tohto obdobia jestvuje najviac dokladov pre technicky vyspelú výrobu najmä v oblasti šperkárstva, kováčstva, hrnčiarstva a hutníctva.

V období rozvinutého feudalizmu sa špecializovaná výroba sústreďovala na feudálnych panstvách. Feudál využíval pracovné sily nielen v poľnohospodárstve,

³ Pod ručným zhotovovaním rozumieme aj takú výrobu, na ktorej sa zúčastňujú nielen základné jednoduché nástroje, ale aj zložitejšie mechanizmy, ktoré však len prácu uľahčujú, výrobcovi síce pomáhajú, no nepotláčajú tvorivý podiel ľudskej ruky a individuálneho výrobného a výtvarného myslenia a čítania.

⁴ R. K r a j č o v i č, *K otázke sociálneho rozvrstvenia staroslovanského etnika na Slovensku*. Slovenský národopis IV, 1956, 337—363; t e n i s t ý, *Najstaršie zamestnania v Tekove, Hontu a Novohrade vo svetle historickej toponymie*. Slovenský národopis XI, 1964, 169—190.

Obr. 1. Návrh pre spolok Izabella na použitie západoslovenskej výšivky v dobovom odevu. Obdobie pred I. svetovou vojnou. Návrh vychádza z čisto dekoratívneho ponímania ľudovej výšivky. Archív ÚEUV

ale podriadil si aj ostatnú výrobu, ktorú organizoval v rámci svojho panstva ako vedľajšiu malovýrobu popri poľnohospodárstve. Feudálny veľkostatok bol samostatnou hospodárskou jednotkou, ktorá kryla temer všetky svoje potreby vlastnou výrobou. Na feudálnych majetkoch žili napríklad čizmári, obuvníci, hrnčiari, kováči, debnári, kolári, zámočníci, mlynári, tkáči, povrazníci a iní. Podstatným znakom ich spoločenského postavenia bola rovnako ako u ostatných poddaných nesloboda, osobná závislosť od feudálnej vrchnosti, jej vôle a rozhodovania. Niektorí majstri mali však rôzne úľavy od robotných povinností a miesto robôt odvádzali panstvu určitý počet výrobkov. Neskôr, zväčša od 18. stor., platili už len peňažnú rentu. V podstate však išlo iba o rôzne druhy vzťahov k zemepánovi, o rôzne stupne feudálnej závislosti, podľa toho, akou formou poddaný vykonával svoje robotné povinnosti.⁵

Feudálny veľkostatok, do ktorého boli na dedinách začlenené všetky oblasti výroby životných potrieb, začal pomaly obmedzovať ich ďalší rozvoj. Takto organizovaná výroba prerastala svoju pôvodnú úzku hospodársku jednotku. Dopyt bol čoraz väčší, dedinskí remeselníci dodávali svoje výrobky nielen zemepánovi, ale odpredávali ich aj pre širší odbyt na trhu, na čo máme písomné doklady už z 15. stor.⁶ Stabilizácia hospodárskych a politických pomerov, rozširovanie komunikačnej siete, trhov, podporovala rozkvet remesiel a obchodu, zvyšovala sa kúpyschopnosť obyvateľstva, spotreba a odbyt tovaru.

Dedinskí remeselníci pracovali v podstate roztrieštene a bez vedenia, žiadalo sa ich usmerniť a zjednotiť, výrobe dať pevnú základňu, nahradiť improvizované poddanské vzťahy remeselníkov pevnou, konštantnou formou vzťahov. Vrchnosť sama poznávala nedostatky dovtedajšieho stavu, najmä nemožnosť úspešného súťaženia svojich poddaných s mestskými remeselníkmi. Vidieckych remeselníkov na trhoch vždy považovali za „vagabundov“ a „fušerov“, pričom majstri, organizovaní v cechoch, robili dedinským konkurentom pri predaji prekážky. Zlepšenie situácie vidieckych remeselníkov mohlo nastať tým, že sa právne postavili na roveň mestských remeselníkov, čo bolo možné dosiahnuť jedine na cechovej základni. Zemepáni sami potvrdzovali svojim poddaným cechové listiny. Za vzory si brali obyčajne artikuly mestských cechov.⁷ Vznik dedinských cechov v porovnaní s mestskými je značne oneskorený, viaže sa na obdobie 17. a najmä 18. stor. a vyplýva z uvedených hospodársko-spoločenských príčin.⁸

Dedinské cechy organizovali väčšinou remeselníkov viazaných poddanským vzťahom, preto im aj chýbala autonómnosť a privilegovanosť, ktorú poznáme pri

⁵ Július Mészáros, *K problematike feudálnych prežitkov na Slovensku v druhej polovici 19. storočia*, Bratislava 1955, *Denník A. Szirmayho*, uverejnený v Adalékok Zemplén vármegyé Történetéhez, Sátoralja ujhely, r. 1896–1904.

⁶ E. Plicková, *Pozdišovské hrnčiarstvo*, Bratislava 1959, 20.

⁷ I. Houděk, *Cechovníctvo na Slovensku*, Martin 1943, 17, 115–116.

⁸ Bolo by však pomýlené a v rozpore s tým, čo sme uviedli na začiatku, považovať mestské cechové remeslá ako dačo, čo s ľudovou kultúrou nijako nesúvisí. Napriek určitému antagonizmu medzi mestskými a dedinskými remeselníkmi má z dnešného hľadiska technologicky i organizačne vyspelé mestské cechové remeslo dôležitý podiel na formovaní ľudovej kultúry, jednak rozšírením svojich výrobkov medzi mestským a dedinským konzumentom, jednak účasťou ľudových vrstiev priamo vo výrobnom procese.

mestských cechoch. Príslušníci dedinských cechov sa nemohli vymaniť z hospodárskej závislosti od feudálnej vrchnosti. Robotné povinnosti sa obyčajne po založení cechu nahradili systémom peňažných dávok, ktoré sa odvádzali vrchnosti pod rôznymi titulmi (polovica pokút vybraných za nedodržiavanie cechového poriadku, u hrnčiarov poplatky za používanie hliniska, poplatok za každú vypálenú pec riadu atď). Odvádzanie peňažnej renty zemepánovi je podstatným znakom dedinských cechov v protiklade k mestským cechom, ktoré boli v tomto smere nezávislé. Hoci dedinskí remeselníci sú ešte závislí od zemepána, založenie cechov, prevažne v období 18. stor., predsa len znamená vyšší vývinový stupeň, najmä tým, že získali viac osobnej slobody, možnosti voľnejšie si riešiť svoje pracovné i spoločenské záležitosti. V cechových výrobných otázkach si rozhodovali remeselníci do značnej miery samostatne a slobodne.

Dedinská domáca výroba a dedinské remeslá sa nevyvíjali izolovane, odlúčene len vo svojom vlastnom prostredí, ale do ich rozvoja zasahovali rôzne vplyvy zvonka. Živým zdrojom podnetov boli napríklad pravidelné trhy a najmä jarmoky v mestách a mestečkách, ktoré boli nielen miestami intenzívnej tovarovej výmeny, ale aj centrom spoločenského života. Dedinskí výrobcovia nosili napríklad svoj tovar na mestské trhy, kde mali možnosť vidieť vyspelejšie mestské produkty. I sami dedinskí konzumenti mali možnosť tieto výrobky kupovať, porovnávať, a tým uplatňovali svoje vyššie nároky aj na ľudových výrobcov. Kontakt s mestskou výrobou bol intenzívny a tento vzájomný styk vplýval podstatne na rozvoj výrobných techník i na vonkajší vzhľad artefaktov, spôsoboval preberanie rôznych tvarov, typov výzdoby. Styk s mestami prostredníctvom trhov bol veľmi čulý. Všetky oblasti mali takéto trhovú centrá. Z veľkého počtu vymenujeme len niektoré: Bardejov, Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Brezno, Jelšava, Liptovský Mikuláš, Michalovce, Prešov, Radvaň n/Hr., Ružomberok, Trnava, Žilina a ďalšie. Doterajšie výskumy ukazujú, že význam a vplyv miest pri formovaní ľudovej kultúry nijako nemožno podceňovať. Dedinské prostredie nebolo také izolované, aby doň nemohli prenikať vplyvy zvonku, ktoré podnetne zasahovali do rozvoja a rozvrstvovania ľudovej kultúry. Ak však pod pojmom ľud nechápeme len obyvateľov vidieka, ukazuje sa nám, že i v meste aktívnymi realizátormi všetkých materiálnych hodnôt boli ľudové masy.⁹

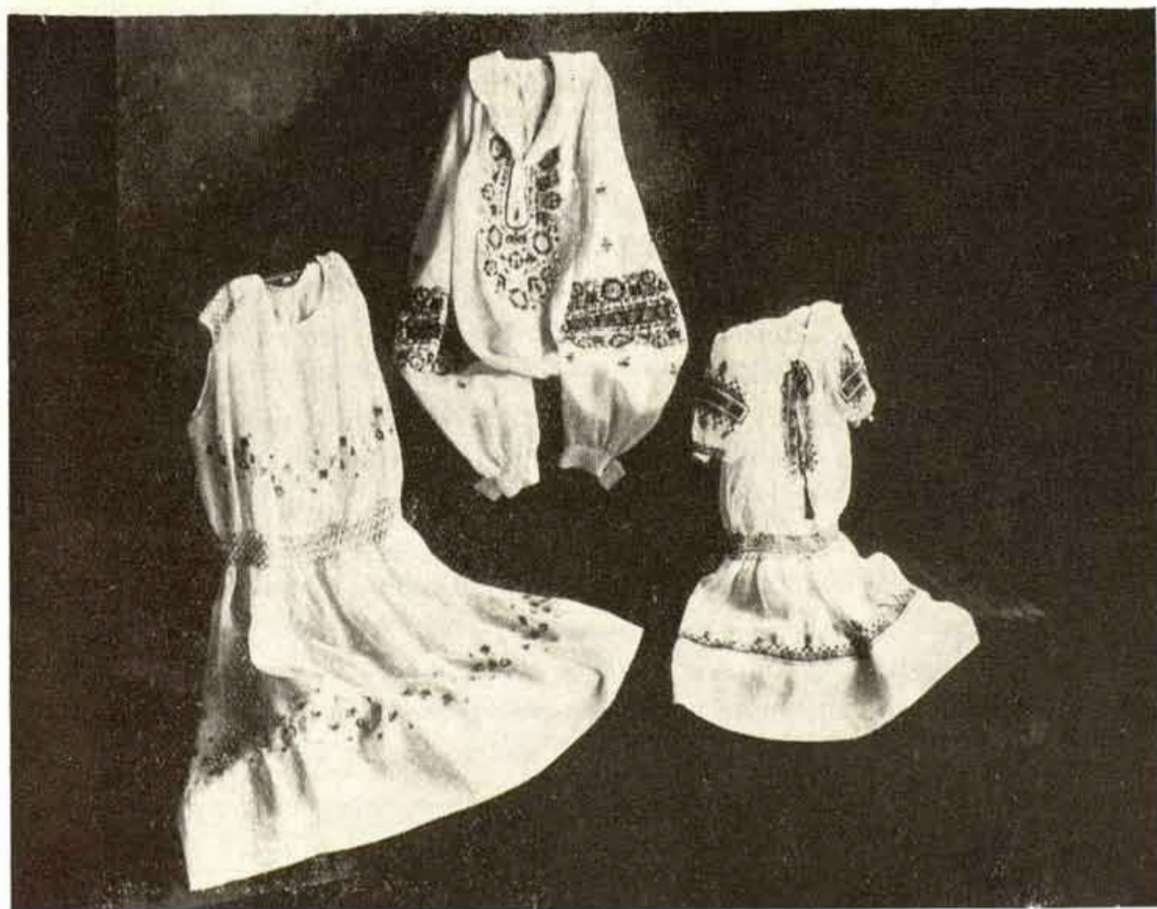
Remeslo, ktoré sa vykonávalo v rámci dedinských cechov, predstavovalo oblasť výroby so zložitejšími technologickými postupmi, v mnohých prípadoch na úrovni mestského remesla. Paralelne s dedinským remeslom sa na mnohých miestach Slovenska takmer do súčasného obdobia udržal celý rad rôznych druhov jednoduchšej ľudovej výroby. Touto výrobou sa predovšetkým maloroľníckej rodiny usilovali čo najdlhšie udržať tradičnú sebestačnosť roľníckej domácnosti. Na Slovensku ešte dodnes žije množstvo rezbárov, košíkárov, hrnčiarov, tkáčok, vyšivačiek a čipkárov. Na uchovaní takéhoto pomerne veľkého počtu výrobcov majú podiel predovšetkým hospodárske pomery na Slovensku v 19. a najmä v prvej

⁹ K podobným záverom na základe iného materiálu dochádza i A. Melicherčík v diskusii na Konferencii o problematike dejín ľudovej kultúry na Slovensku. Slovenský národopis XII, 1964, 517–518.

Obr. 2. Dobová blúza s použitím západoslovenskej výšivky. Obdobie pred I. svetovou vojnou. Vyrábala spoločnosť Izabella. Archív ÚLUV

Obr. 3. Použitie ľudovej výšivky počas I. ČSR. Okrem čisto dekoratívneho ponímania výšivky nerešpektoval tento spôsob úpravy ani pôvodný podkladový materiál výšivky. Archív ÚLUV

Obr. 4. Kurz pre vyšivačky, usporiadaný na Detve v tridsiatych rokoch nášho storočia. Archív ÚEUV

Obr. 5. Pre ľudovú výrobu je charakteristické využívanie miestnych surovín. Sušenie vypranej vlny v Závadke n/Hronom, 1956. Foto E. Plicková

Obr. 6. V horských a podhorských oblastiach využívali drevo na zhotovovanie nástrojov bežnej potreby. Strúhanie drevenej rúčky v Doľanoch, 1955. Foto V. Törey

polovici 20. stor. Stagnácia vo vývine priemyslu na Slovensku viedla k tomu, že prirodzený prírastok obyvateľstva ostával na dedine prevažne v poľnohospodárstve. Prebytok pracovných síl a s tým súvisiaci nedostatok peňazí nútil vidiecke obyvateľstvo mnohých oblastí Slovenska vyrábať si veľkú časť každodenných životných potrieb vo vlastnej domácnosti. Ešte i výskumy posledných rokov objavili preto celý rad často veľmi starobylých výrobných postupov.¹⁰

Nedostatok iných pracovných možností spôsobil, že už v polovici 19. stor. vznikajú snahy organizovať domácu výrobu na Slovensku a odbyť jej výrobkov doma i v cudzine. Preto sa organizujú výstavy, zakladajú spolky, usporadúvajú kurzy a výrobné dielne, predovšetkým na spracovávanie textilných vlákien, dreva a prútia. Na Slovensku sa organizovanie ľudovej výroby pohybovalo dvoma smermi. Na jednej strane to bol priamo štát, ktorý v snahe zabezpečiť aspoň čiastočne prácu preľudnenému vidieku štatisticky zisťoval jednotlivé druhy ľudovej výroby.¹¹ Na základe týchto zistení potom podporoval a priamo i subvencoval rôzne inštitúcie, ktoré zadávali prácu ľudovým výrobcom, usmerňovali a prípadne aj upravovali ich výrobky a starali sa taktiež o odpredaj. Popri týchto, možno povedať, celouhorských snahách usilovala sa o podchytenie ľudovej výroby aj slovenská vlastenecká inteligencia, predovšetkým v snahe o hospodárske povznesenie a v súvislosti s tým aj národné uvedomenie roľníckeho a remeselníckeho obyvateľstva. Z týchto čisto praktických potrieb vzniká na Slovensku väčší odborný záujem o ľudovú výrobu, takže aj prvými autormi článkov a prác z tejto oblasti ľudovej kultúry sú práve tí, ktorí sa predovšetkým usilovali o propagáciu ľudových výrobkov a ich odpredaj medzi mestským obyvateľstvom na Slovensku, vo Viedni a najmä v Čechách.¹² K nim patrí Andrej Kmeť, Pavol Socháň, Karol A. Medvecký, Drahotína Kardošová.

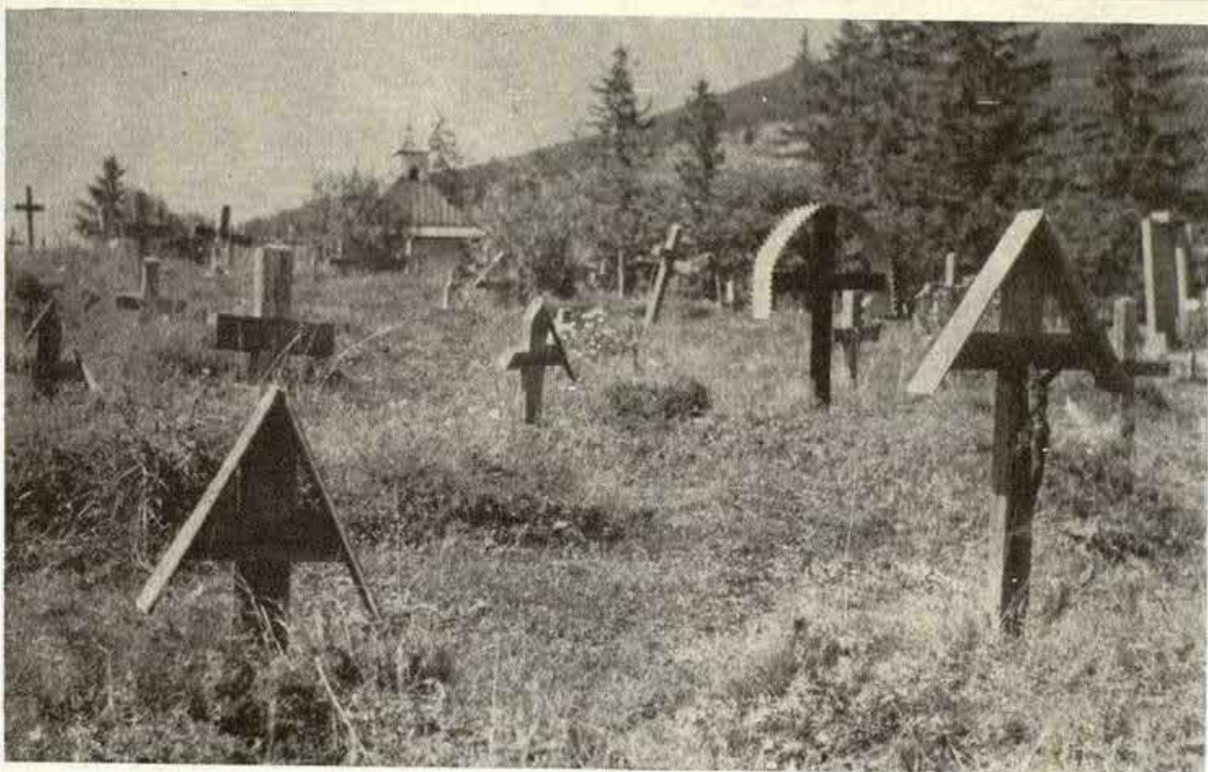
Ako prvá z oblastí ľudovej výroby pripútala v druhej polovici 19. stor. pozornosť ľudová výšivka a čipka, ktorá najlepšie zodpovedala vtedajšiemu vkusu mestského obyvateľstva. Ľudová výšivka a čipka sa stala stredobodom zberateľského záujmu, tvorila významný artikel starožitníctiev vo veľkých mestách, venovalo sa jej osobitné miesto na najrôznejších umeleckých i priemyselných výsta-

¹⁰ V oblasti textilu napríklad sa v niektorých obciach východného Slovenska, Gemera a okolia Trenčína udržal spôsob pradenia priamo z ruky bez praslice, tzv. druganie, rôzne spôsoby ručného pletenia čepcov a strapcov, archaické zariadenia na úpravu domáceho textilu. V oblasti stredného Slovenska sa pri výrobe bačovského riadu zachovala starobylá technika vkladania dna do nádob pomocou využívania prirodzených vlastností rôznych druhov dreva, v hrnčiarskych centrách Zemplína a Gemera sa udržal zvláštny, archaický spôsob vypaľovania hlineného riadu, ktorý dáva čierny, tzv. zadymený črep. Na východnom Slovensku sa udržala výroba monoxylových korýt atď.

¹¹ P. Z a t k o, *Domácka výroba najmä na Slovensku a na Podkarpatskej Rusi*, Bratislava 1931, 108–179.

¹² J. P o d o l á k, *Národopisná činnosť Muzeálnej slovenskej spoločnosti*. Slovenský národopis I, 1953, 23–51.

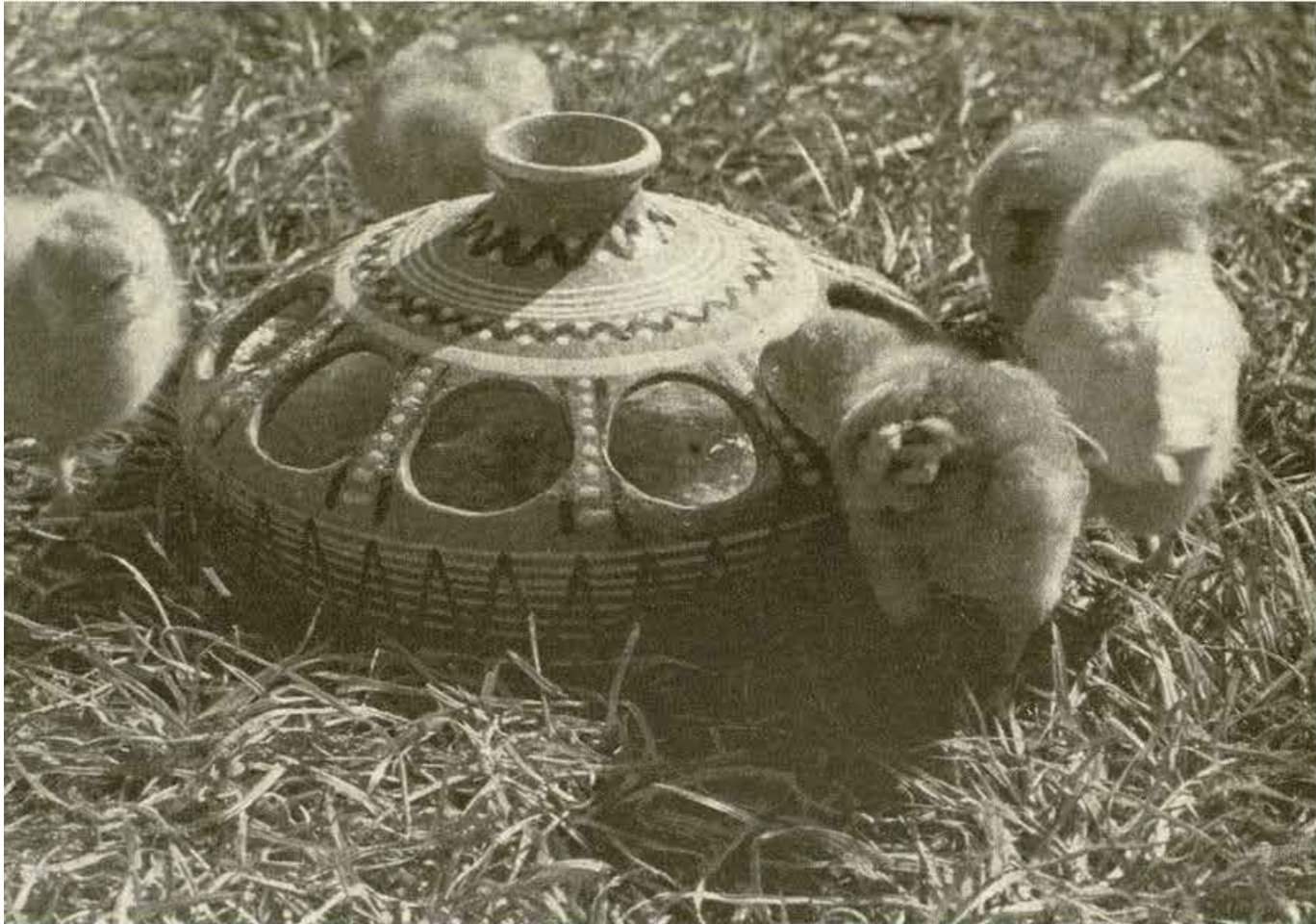

Obr. 7. Rovnaký materiál, technologický postup a životné prostredie dali vznik výtvarene príbuzným javom. Pivničky vo Vernári

Obr. 8. Čintorín vo Svermове

Obr. 9. Obytné domy vo Vernári, 1958. Foto E. Plicková

Obr. 10. Napájadlo pre hydinu, Pozdišovce. Tvarové riešenie zodpovedá špeciálnej funkcii artefaktu, 1958. Foto E. Plicková

vách. Už v druhej polovici 19. stor. bolo hlavne zásluhou rôznych priekupníkov a priekupníčok, ktoré chodili do blízkej Viedne, pomerne dobre známe výšivkové a vôbec výtvarné (keramické, čipkárske) bohatstvo západného Slovenska, najmä okolia Trnavy a Piešťan. Svedčí o tom napríklad účasť dechtickej vyšivačky Tomáškovej na svetovej výstave vo Viedni (1873), kde bola odmenená bronzovou medailou.¹³ Takmer neznáme boli však výrobky ostatného Slovenska. Je to predovšetkým zásluha A. Kmeťa, že sa na viedenskej svetovej výstave popri západoslovenských výšivkách objavili aj výšivky a čipky zo Bzovíka a Senohradu. Andrej Kmeť viac rokov organizoval i odpredaj výšiviek a čipiek do Čiech, aby zabezpečil zárobky ženám v okolí svojho pôsobiska.¹⁴ Zásluhou Pavla Socháňa a ďalších vlasteneckých pracovníkov sa r. 1887 usporiadala prvá samostatná výstava slovenských výšiviek a krojov. Mnohé z exponátov výstavy tvorili neskoršie základný fond zbierok Slovenského národného múzea v Martine.¹⁵

¹³ J. Horák, *Národopis československý (Přehledný nástin)*. Československá vlastivěda II — Člověk, Praha 1933, 393.

¹⁴ J. Podolák, cit. dielo, 40–43.

¹⁵ J. Vydra, *Slovenski vlastenci a ich práca pre výšivkárstvo pred prevratom*, Bratislava, rok vydania neuvedený, 5–7.

Podobne ako okolie Bzovíka a Krupiny malo horlivého propagátora svojej ľudovej tvorby v osobe Andreja Kmeťa, aj mnohé ostatné kraje si našli podobných nadšencov. Tak detvianske výrobky propagoval na priemyselných výstavách v Bratislave a Žiline Karol A. Medvecký. Na podnet A. Kmeťa propagovala hontianske výšivky Drahotína Kardošová, Pavel Socháň sprostredkoval prácu vyšivačkám v okolí Zvolena. Popri originálnych tradičných ľudových výrobkoch v tom čase uplatňovali sa výšivky najmä na košeliach, ktoré vtedy s obľubou nosili slovenskí vlastenci.

Záujem o ľudové výrobky a celú hmotnú ľudovú kultúru ešte väčšmi rozvírili prípravy na veľkolepú Národopisnú výstavu československú v Prahe (1895), na ktorú sa pripravili a odoslali viaceré významné exponáty i zo Slovenska. Na prípravách výstavy sa zúčastnilo obzvlášť aktívne niekoľko Slovákov, medzi ktorými treba spomenúť predovšetkým Dušana Jurkoviča. Väčšie skupiny odchádzali zo Slovenska na prehliadku výstavy a na kultúrne podujatia, ktoré sa počas výstavy v Prahe organizovali.

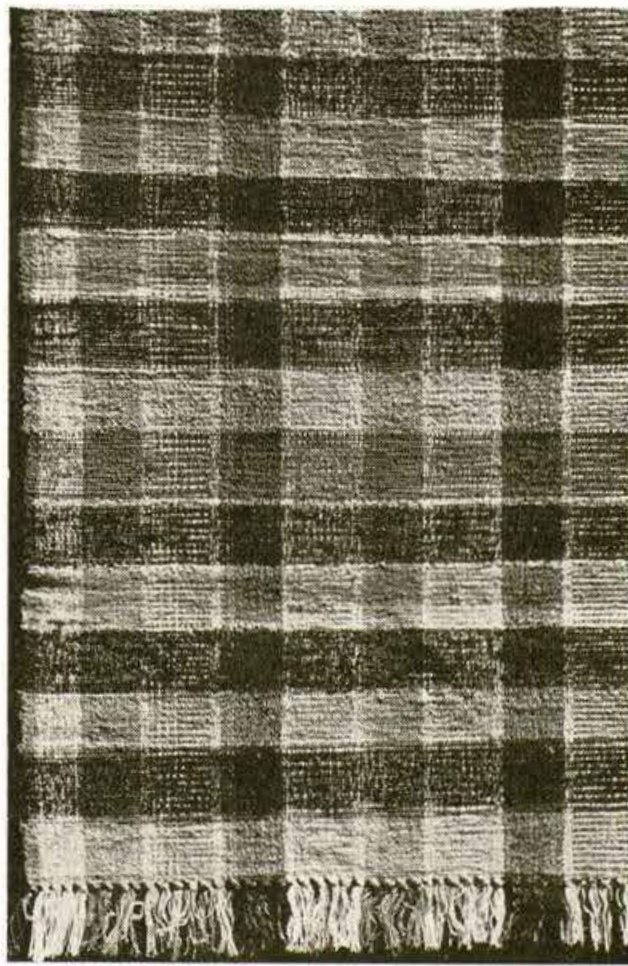
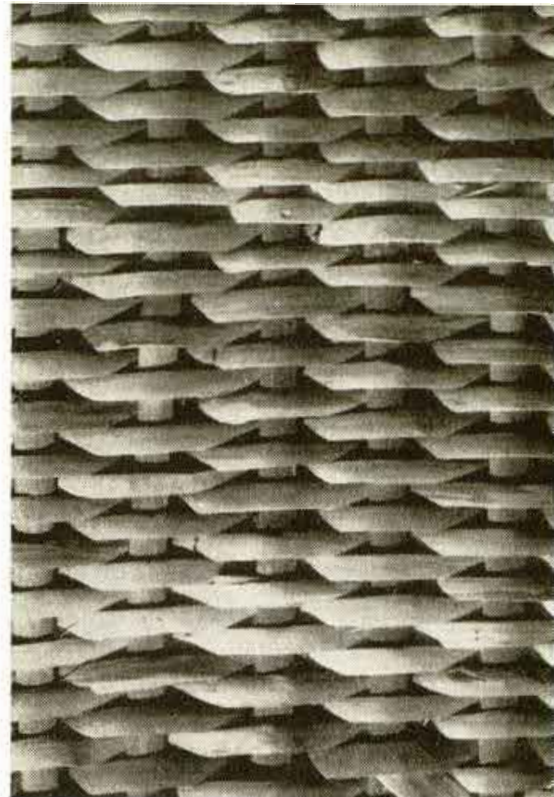
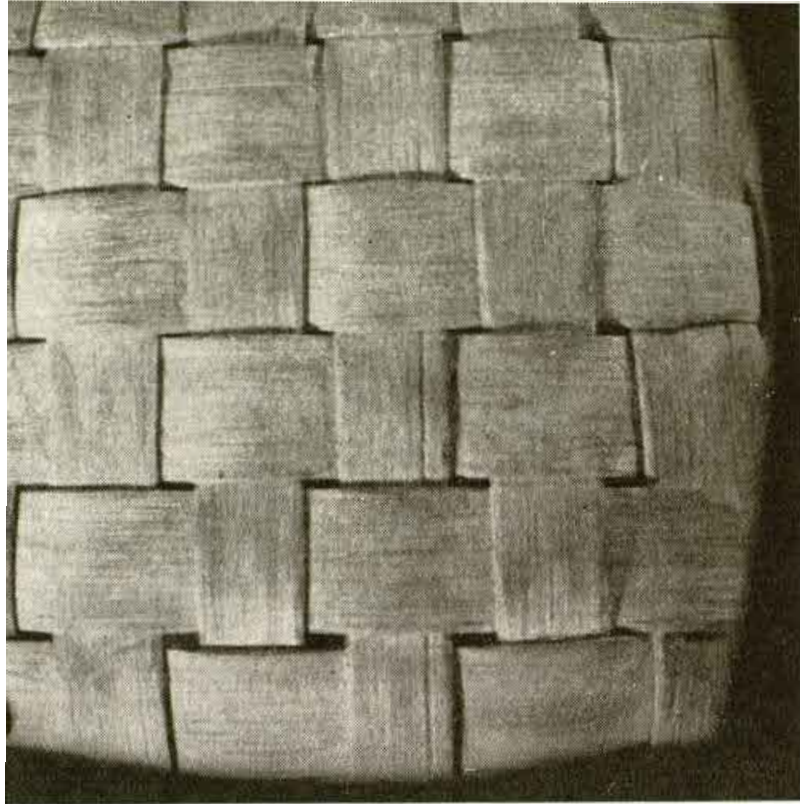
Najväčšou organizáciou, ktorá sa pred prvou svetovou vojnou od r. 1895 starala na Slovensku o ľudovú výrobu a najmä výšivku a čipku, bol spolok Izabella, výdatne podporovaný šľachtou a štátom,¹⁶ keďže išlo o inštitúciu silne nacionalisticky zahrotenú. Spolok mal viacero pomerne dobre organizovaných výrobných centier priamo na dedinách, vlastné predajne a obchodnú ústredňu a najmä na západnom Slovensku pomerne hustú sieť vyšivačiek a čipkárok. Výrobky Izabelly, ktoré vďaka propagácii našli pomerne veľa záujemcov aj za hranicami Uhorska, získavali vysoké ceny a vyznamenania na rôznych medzinárodných výstavách, predstavovali sa však všade iba ako hornouhorské, bez označenia svojho etnického pôvodu. Práve preto sa ozývali medzi slovenskou inteligenciou stále častejšie hlasy za vytvorenie národnej organizácie, ktorá by nielen hospodársky podporila a odpredajom zabezpečila ľudových výrobcov, ale súčasne by aj propagovala výraznú oblasť slovenskej národnej kultúry. Preto r. 1900 spolok Živena zamestnal osobitnú pracovníčku obstarávaním a predajom výšiviek. Výsledkom úsilia národnej buržoázie bolo aj Skalické družstvo pre ľudové umenie a spolok Lipa v Martine (oba od r. 1909).¹⁷ Obidve inštitúcie mali vo svojom okolí organizovať výrobu a odpredaj ľudových výrobkov a pokračovali vo svojej činnosti aj po I. svetovej vojne. Izabella zanikla a jej funkciu prebral štátny ústav Detva. Detva po rôznych organizačných zmenách jestvuje dnes ako výšivkové družstvo v rámci Slovenského sväzu výrobných družstiev.

Už od počiatku organizovania ľudovej výroby možno sledovať úsilie o jej usmerňovanie, o úpravu jednotlivých výrobkov, ba aj o priame aplikovanie jednotlivých ľudových technologických alebo výtvarných princípov na výrobky úplne nové, odlišné od pôvodných výrobkov ľudových. Toto úsilie bolo samozrejme najviac ovplyvnené dobovými módnymi prúdmi.

Ako príklad rôznych úprav a usmernení najnázornejšie môže poslúžiť na Slo-

¹⁶ Veľmi podrobne rozobral klady i zápory v činnosti spolku Izabella J. Vydra v cit. diele, 9–15.

¹⁷ J. Vydra, c. d., 6, 8–9.

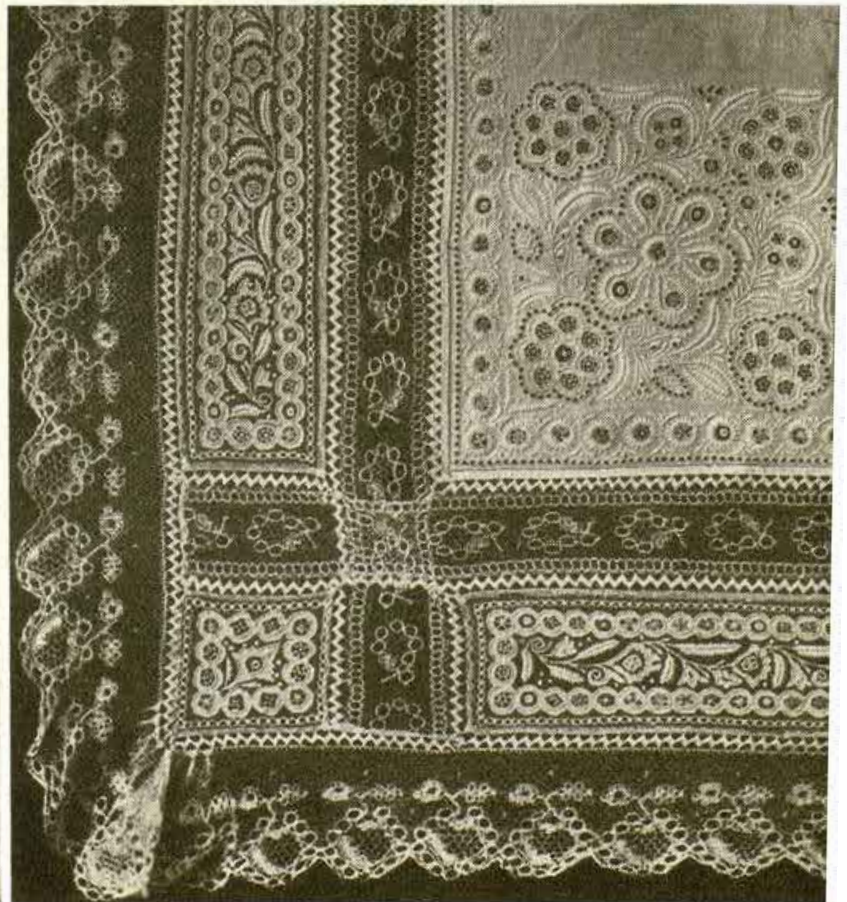
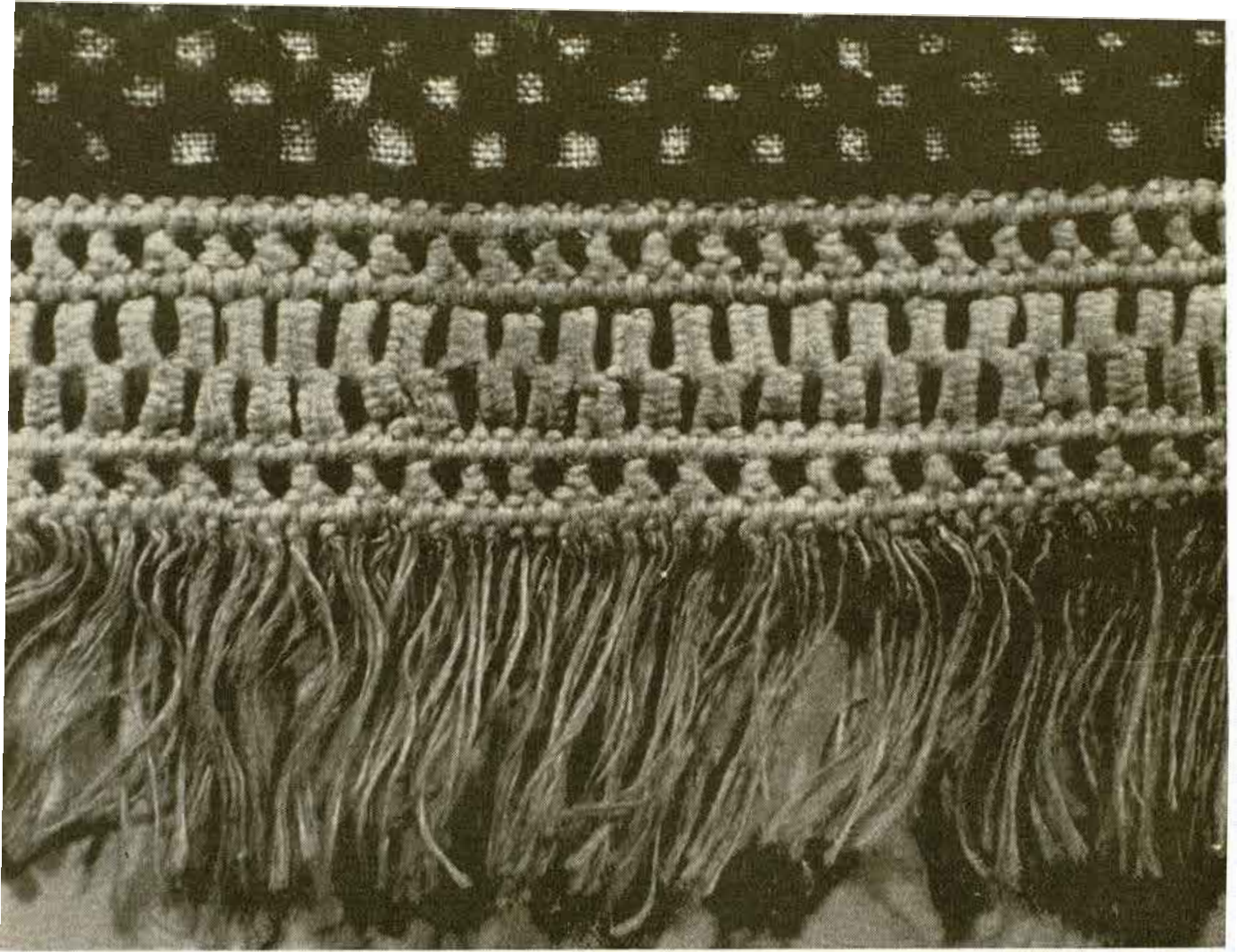
Obr. 11. Technologický postup a štruktúra povrchu výrobkov určujú primárne dekoratívne pôsobenie výrobkov. a) Dienko ľubového košíka, b) košík zo štiepaného prútia, c) rohož zo šúpolia, d) handričkový pokrovec. Archív ÚEUV. Foto P. Janek

Obr. 12. Výšivka ako upevnenie okrajov obrusa. Vlčkovce 1956. Foto V. Töreý

Obr. 13. Pôvodne funkčná výšivka sa rozrástla do samostatných dekoratívnych celkov.
a) Rukávce z Maduníc, 1952. Foto A. Paul. b) Rbň šatky, okolie Trnavy. Foto J. Macák

vensku ľudová výšivka. Textil až dodnes tvorí podstatnú a najširšiu zložku v súhrne predmetov ľudovej výroby. Bola to práve výšivka, ktorá prvá upútala pozornosť a na nej môžeme sledovať rôzne spôsoby úpravy a aplikácie. Postupnou úpravou predovšetkým západoslovenských výšiviek vytvoril napr. spolok Izabella tzv. Izabella blúzy, ktoré prispôbovali svoj strih a materiál módnym prúdom doby a využívali výšivku ako výrazný dekoračný prvok. Povrchný prístup k aplikovaniu ľudovej výšivky viedol však nakoniec k tomu, že sa takmer v celej strednej Európe rozšírili a ešte aj po I. svetovej vojne na Slovensku vyšivali blúzy, na ktorých podkladový materiál bol v úplnom kontraste a rozpore s vyšivacím materiálom, ornament výšivky bol z vulgarizovaný a technicky primitívny. Tiež neskoršie tzv. svojrázové hnutie, ktoré preniklo z Čiech a Moravy aj do slovenskej ľudovej výroby, preplnilo akýmsi univerzálnym, pôvodne z ľudovej výšivky a nástennej maľby prebratým ornamentom všetky výrobky, bez ohľadu na ich materiál a funkciu, bez rešpektovania zákonitostí technologických a materiálových (maľovali sa drevené, ručne vyrábané predmety, fabricky vyrábaný porcelán a sklo, ornamentom sa potláčali odevné a bytové látky a pod.). Všetci máme v pamäti ešte i povojnovú módu v obliekaní, keď sa kúsky výšiviek často bez akéhokoľvek funkčného opodstatnenia prišivali na rôzne časti odevu a výšivkové ornamenty v podstate jemnej štruktúry sa mechanicky prenášali na fasády domov s grafitovou alebo freskovou technikou ako „svojrázna“ výzdoba, napr. na obytných blokoch v Martine a iných mestách. Čím viac a hlbšie sa u nás odborní a umeleckí pracovníci venujú dôkladnému štúdiu ľudovej výroby, tým rýchlejšie a ľahšie sa odstraňujú nedostatky v ďalšom usmerňovaní a vývine ľudovej výroby.

Napriek najrôznejšiemu praktickému a teoretickému prístupu sa ľudová umelecká výroba neprestajne vyvíjala ďalej, možno povedať, že často i v priamom protiklade k dobovým prevládajúcim estetickým názorom i prípadným priamym „zveľaďovacím“ zásahom. V mnohých prípadoch možno povedať, že podpora a organizovanie tvorcov do väčších výrobných i hospodárskych celkov viedlo k zmechanizovaniu určitých výtvarných postupov, ba niekedy až k úplnému zániku tvorivej iniciatívy. Vyplýva to aj z hospodárskych dôvodov; úsilie o rentabilnosť organizácií viedla k sériovej výrobe, normovaniu, čo v týchto prípadoch znamená prirodzene úpadok akejkoľvek tvorivej činnosti. Ako príklad možno uviesť celý rad vyšivačiek, dekoratívnych rezbárov a keramikárov viacerých výrobných družstiev z obdobia pred druhou svetovou vojnou. Je zaujímavé, že najviac neporušenej invencie a samostatných tvorivých síl sa zachovalo v oblastiach, ktoré neboli vôbec podporované, ba boli takmer neznáme: spracovávanie kovov na rôzne doplnky k ľudovému odevu (spinky, špendlíky, pracky); výrobky dedinských kováčov (mreže, svietniky, podložky pod riad, kovania

Obr. 14. Pracovný odev s umierneným použitím dekoru. Lipt. Revúca 50. roky. Foto J. Dérer

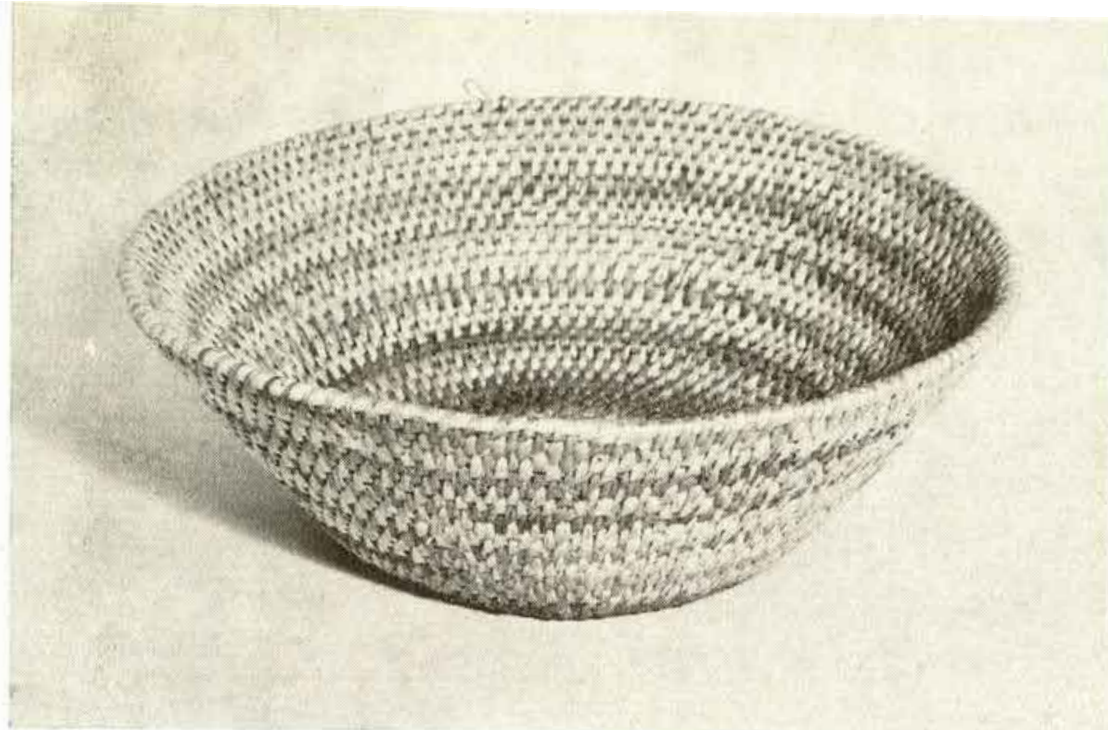
Obr. 15. Pri slávnostnom odevu prevláda dekoratívna funkcia, ktorá sa prejavuje drahým materiálom a bohatstvom výšiviek a čipiek. Dolný Lopašov tridsiate roky 20. stor. Foto V. Törey

vozov); rezbárstvo bačovského riadu, hrnčiarska výroba. A práve zákonitosti výtvarného vývoja týchto druhov ľudovej výroby stali sa teoretickým základom pre rozvíjanie súčasnej ľudovej umeleckej výroby. Keďže už aj v dedinskom prostredí sa väčšina denných potrieb kryje výrobkami spotrebného priemyslu, presunulo sa ťažisko ľudovej výroby z tvorby úžitkových predmetov na tvorbu predmetov dekoratívnych. Tu, v oblasti ručnej práce, využívajú sa práve jej najkladnejšie hodnoty — totiž zužitkovanie domáceho materiálu a tradičných technologických postupov k individuálnemu umeleckému prejavu. Tento jav vyplýva aj zo zmenenej spoločenskej a hospodárskej situácie. Kým v minulosti malo podporovanie ľudovej výroby do značnej miery aj funkciu sociálnu (čiastočná výpomoc v nezamestnanosti) a funkciu hospodársku, ktorá spočívala vo finančnej výpomoci chudobným roľníckym vrstvám vyplnením pracovného času mimo poľnohospodárskej sezóny, v súčasnosti sa na prvé miesto dostáva kultúrny význam ľudovej umeleckej výroby. Na realizovaní tohto kultúrneho poslania sa zúčastňujú inštitúcie, ktoré organizujú ľudovú výrobu (výrobné družstvá). Vrcholnou organizáciou, ktorá sa stará o výtvarnú úroveň výrobkov, o ideový a umelecký rast výrobcov a o zabezpečenie ich nerušenej tvorivej práce, je Ústredie ľudovej umeleckej výroby.¹⁸

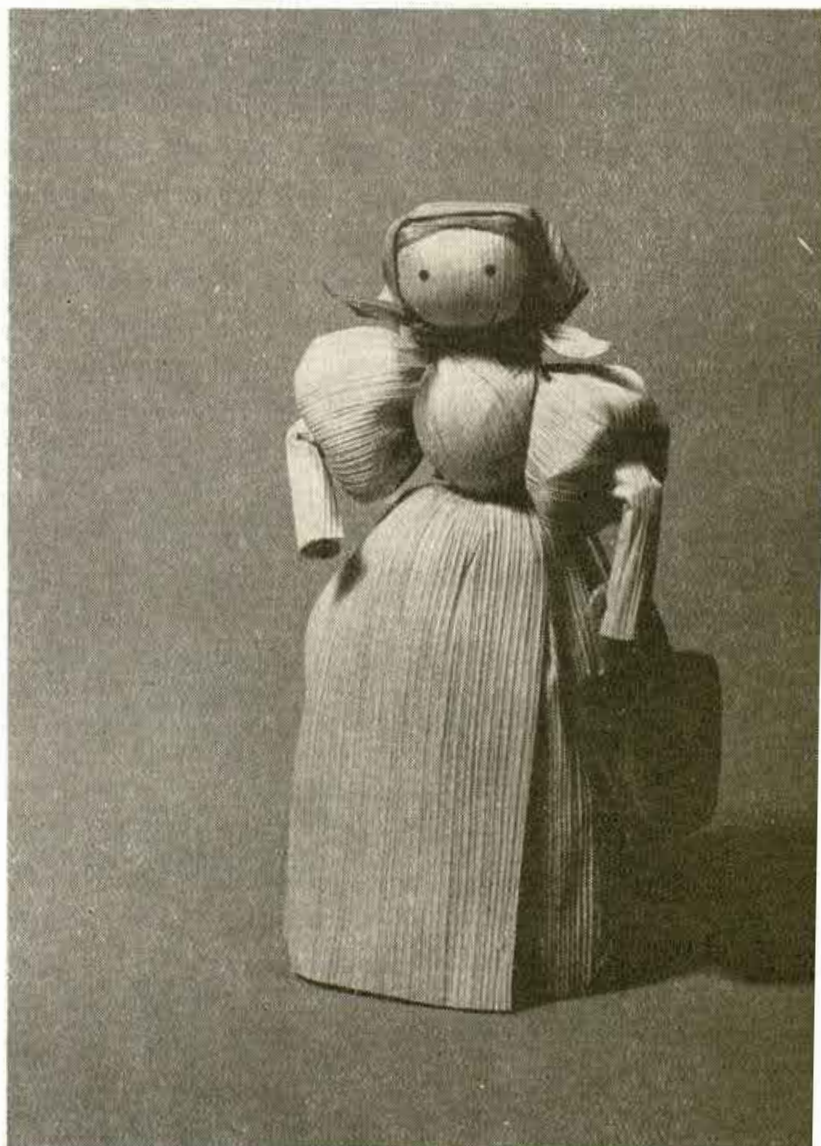
* * *

Pre ľudovú výrobu na Slovensku je charakteristických niekoľko spoločných znakov, ktoré sa vzťahujú predovšetkým na vývinové obdobie do konca 19. stor. Je to predovšetkým spracovávanie a využívanie miestnych surovín, čím si do určitej miery vysvetlíme súčasne vznik remesiel typických pre niektoré oblasti (džbankárstvo — západné Slovensko, hrnčiarsko — Gemer, tesárstvo — Horehronie, garbiarstvo — Liptov, Pohronie, výrobky z dreva — horské oblasti Gemera, Liptova, Oravy, Spiša). Ďalšou charakteristickou črtou ľudovej výroby je jej vzťah k spracovávanému materiálu. I keď sa výrobky zhotovovali zväčša jednoduchými výrobnými nástrojmi, predsa sú práce ľudových výrobcov dokladom ich technickej zručnosti a dômyslu. Ľudový výrobca takmer vždy rešpektuje všetky špeciálne vlastnosti výrobných surovín a nedopúšťa sa deformácií do neprirodených tvarov, ktoré by odporovali charakteru spracovávaného materiálu. Pravda, nemožno tu vylučovať vonkajšie podnety; vplyvom dobových slohových prúdení sa napríklad preberali rôzne módné tvary z jedného materiálu do druhého (napr. hranaté tvary kovových cínových nádob prešli aj do džbankárskej výroby). Výrobcovia si však preberané nové prvky takmer vždy transformovali takým spôsobom, ktorý úzko korešpondoval s použitím predmetu a vyhovoval vkusu ľudu. Výrobcovia svojou prácou realizovali a svojsky rozvíjali estetický názor kolektívu, uspokojovali túžbu po kráse a obohatení životného prostredia tvorbou funkčne a umelecky vyvážených predmetov.

¹⁸ Dekrét prezidenta republiky z 27. 10. 1945.

Obr. 16. Mnohé pôvodné výrobky bez ďalších úprav slúžia i dnešným potrebám. Košík z borievkových korenkov, Bardejov. Archív ÚEUV. Foto P. Janek

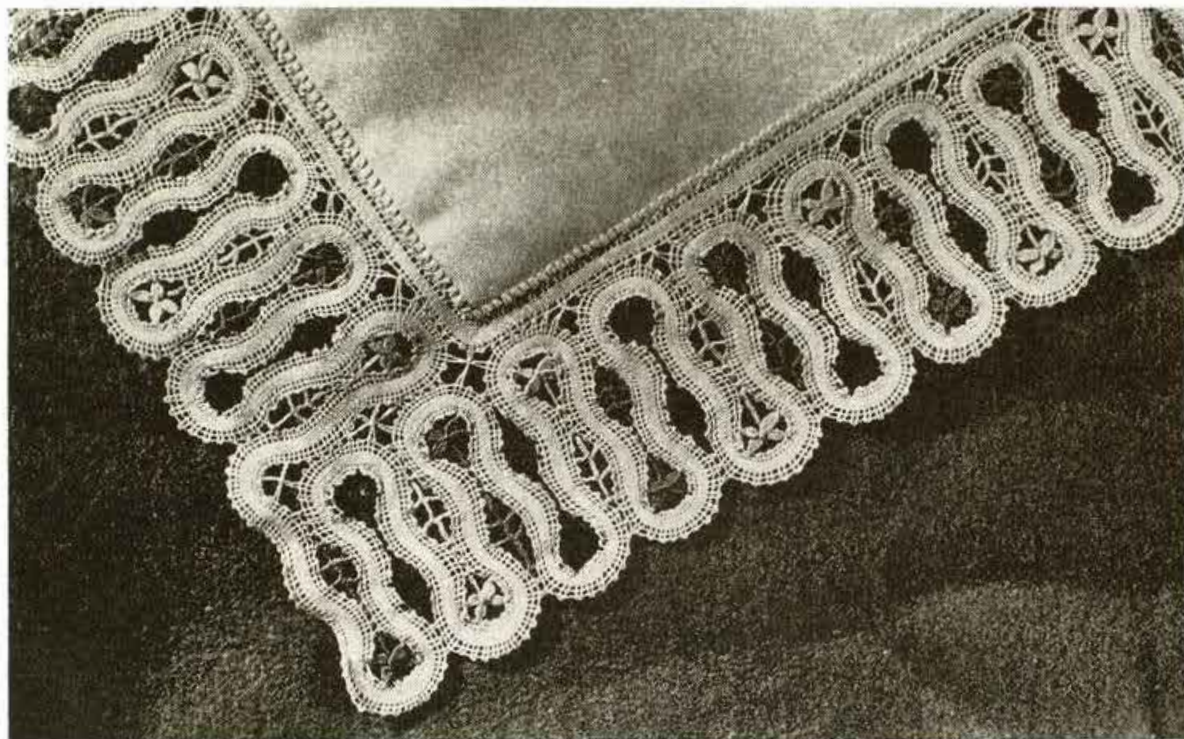
Obr. 17. Tradičný materiál židovskej výroby sa využíva aj pri zhotovovaní súčasných upomienkových predmetov navrhovaných výtvarníkmi. Archív ÚEUV. Foto P. Janek

Maximálna úžitkovosť je tiež jedným zo základných znakov ľudových výrobkov. Úžitková funkcia je zväčša primárna; z nej vyplývajú a s ňou súvisia aj ostatné zložky, tvar i prípadný dekor predmetu. Funkciu a vzhľad výrobkov ovplyvňovali predovšetkým požiadavky a vkus kupujúceho ľudu. Tak isto sortiment výrobkov sa riadil miestnym dopytom, pričom nároky a možnosti kupujúceho súviseli s celkovou hmotnou úrovňou a spôsobom života ľudu.

Pri hodnotení predmetov ľudovej výroby často nemožno oddeliť hľadisko funkčné a estetické. Úžitkovosť a estetické stvárnenie predmetu vo väčšine prípadov spolu súviseli a navzájom sa mimovoľne prelínali. Výtvarné hodnoty ľudových výrobkov sú predovšetkým v jednoduchých účelových formách a dekore, ktorý je v súlade s tvarom. Forma organicky vyplýva z konglomerátu niekoľkých zložiek: výrobnéj techniky, z požiadavky čo najúspornejšej práce a z účelu, na aký je predmet určený. Je príznačné, že aj rôzne predmety a nástroje najbežnejšej dennej potreby, ako sekery, cepy, pluhy, žarnovy, drevené nádoby, boli dokonale stvárnené a pôsobili esteticky.

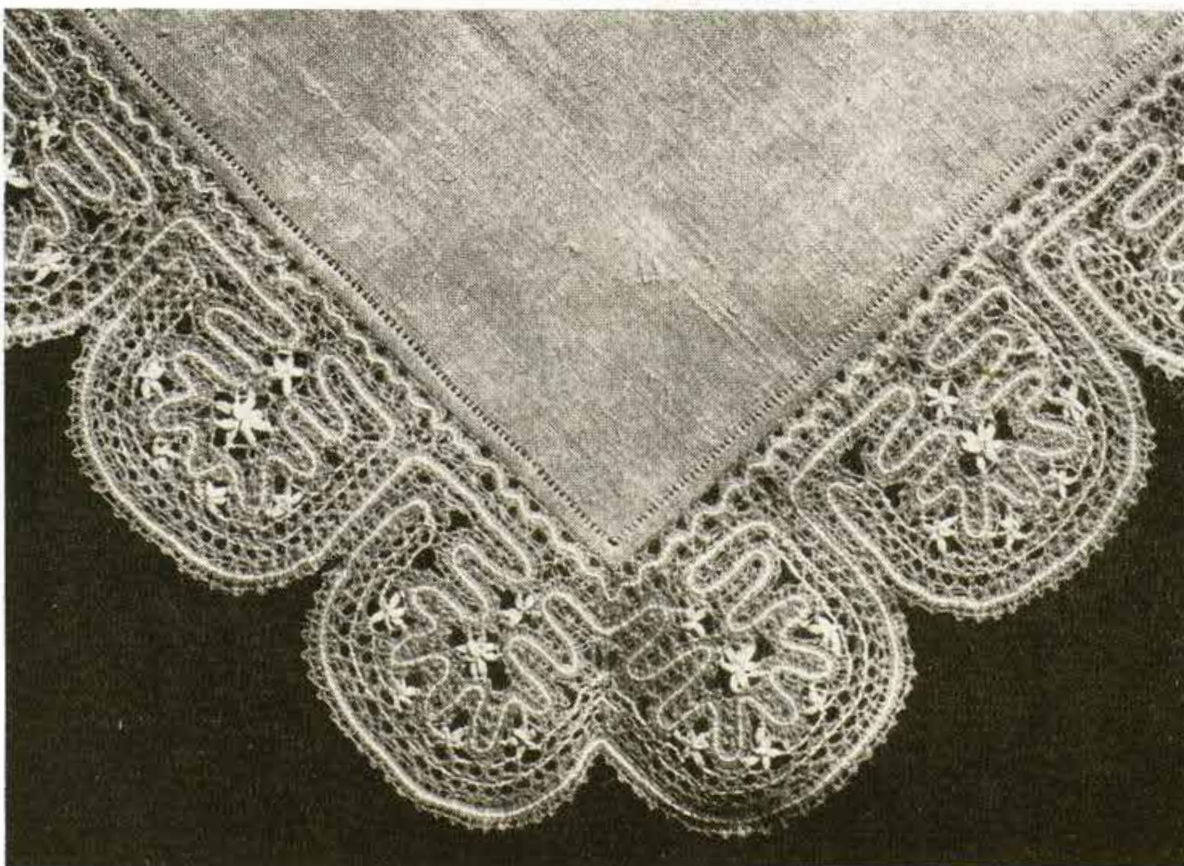
Možno povedať, že snaha po najvhodnejšom funkčnom tvare vedie k vytvoreniu ušľachtilých a výrazných foriem. Tu zodpovedá výtvarný názor ľudového výrobcu všeobecne platným zásadám úžitkovej výtvarnej tvorby. Syntéza materiálových a technologických znalostí spolu s estetickým dotvorením viedla v ľudovej výrobe k realizácii aj takých diel, ktorých účelové i tvarové riešenie obsahuje súhrn základných funkčných, výtvarných a estetických zákonitostí, a preto tieto výtvary majú všeobecnú nadčasovú platnosť. Ide najmä o dokonale stvárnené nástroje, nábytok, drevený a hlinený riad, textilie.

Popri predmetoch a nástrojoch výslovne technického, hospodárskeho charakteru bola ešte skupina artefaktov, ktoré tak isto slúžili na praktické ciele, ale ich použitie nebránilo, ba práve naopak, umožňovalo dotvárať ich vzhľad pomocou dekoru. Dekor tu mohol nájsť uplatnenie predovšetkým optické a mal často aj funkciu vlastnickeho označovania. Predmet a jeho tvar mali značný vplyv na rozloženie dekoru, ktorý pôvodne najčastejšie vznikol ako primárne vyplnenie plochy na miestach exponovaných technologicky alebo opticky (švy na odevných súčiastkach, hrdlo a čelná strana krčaha, uchá a rúčky nástrojov a nádob). Dekor je s predmetom úzko spojený materiálom a technikou práce, pričom výtvarné hodnoty sú dané vo vyvážení medzi spracovaným materiálom, formou predmetu a jeho výzdobou. Ľudové výrobky majú dekor striedmy, ktorý sa len na poslednom stupni vývoja stáva prebujneným a preornamentalizovaným. V tomto období sa niekedy stráca základná úžitková funkcia predmetov a nad ňou prevažuje funkcia dekoratívna. Tie artefakty ľudovej výroby, ktoré ostali i naďalej v používaní, zotrvali buď vo svojej nezmenenej tradičnej forme, buď dostali v preornamentalizovanej podobe novú, výlučne dekoratívnu funkciu: zdobená keramika zavesená na stenách, tkané a vyšívané textilie určené len na výzdobu interiéru, osobitný bohato vyšívaný odev len na sviatočné príležitosti a pod. Okrem toho však mnohé výrobky s komplikovaným a výrazným dekorom ostali i vo všednom každodennom používaní. Napríklad zložito vzorované tkaniny sa používali na vankúše a prikrývky, črpáky s jedinečnou rezbárskou plastickou výzdobou sa

Obr. 18. Výtvarníkom upravená čipka v súčasnom použití, Archív ÚLUV, Foto P. Janek

Obr. 18. Výtvarníkom upravená čipka v súčasnom použití, Archív ÚLUV, Foto P. Janek

bežne používali na salašoch na pitie mlieka a žinčice. Obdobne boli v dennom používaní maľované a vyrezávané police, stoličky, maľované truhly, skrine, rôzne druhy vyrezávaného a maľovaného pracovného náradia, ako praslice, jarmá, kovania vozov a pod. Hlavným motívom zdobenia tu bola snaha po estetizácii životného prostredia.

Tento proces narastania dekorativizmu neprebíhal v slovenskej ľudovej výrobe síce rovnomerne, ale v celku ho možno sledovať postupne od druhej polovice 19. stor. a rozdielne, podľa spoločenských a hospodárskych podmienok vrcholí približne v rokoch 1900—1950. Celkové civilizačné tendencie narušili slohove homogénne prostredie dediny a pozmenili od základu jej výrobnovýtvarný charakter. Predmety a nástroje bežnej potreby sa postupne vo väčšom menšom rozsahu nahradzovali továrenskými výrobkami, ktoré síce narúšali výtvarnú jednotu dedinského prostredia a boli vzdialené tradičnému estetickému cíteniu ľudu, ale svojou módnosťou, novosťou a často i praktičnosťou sa postupne začlenili medzi ostatné javy hmotnej kultúry. Tento vývoj nie je však vo všetkých oblastiach rovnaký a jednoznačný, práve naopak, vyznačuje sa mnohotárnosťou a rozmanitosťou. Nepostupoval na celom území Slovenska rovnako, takže mnohé javy ľudovej kultúry prežili až do súčasnosti vo svojej archaickej podobe, a to tam, kde životné podmienky a prostredie vplývalo na ich zachovanie.¹⁹

* * *

Ľudová výroba na Slovensku je ešte aj dnes natoľko živá, že umožňuje uplatnenie zručnosti a nadania ľudu pri zhotovovaní výtvarne i technicky vyspelých výrobkov, ktoré zodpovedajú potrebám nielen dedinského, ale aj mestského konzumenta. Dnes sa pozeráme na ľudovú výrobu ako na čisto doplnkovú popri priemyselnej. Ľudová umelecká výroba sa stáva svojím obsahom významnou zložkou celkovej hmotnej kultúry, ktorá sa zúčastňuje na vytváraní nového životného slohu súčasného človeka. Význam ľudovej výroby je v uchovaní význačných umeleckých hodnôt ručnej práce. Na Slovensku ľudová výroba súčasne organicky vyplňa vývinový stupeň, ktorý v iných krajinách, už aj napríklad v Čechách, vyplňalo umelecké remeslo. Väčšina slovenských miest, ktoré v období feudalizmu mali vyspelú remeselnú cechovú výrobu európskej úrovne, od konca 18. stor. stagnuje a výroba v nich upadla. Mnohé funkcie niekdajšieho remesla miest a mestečiek prebrala ľudová výroba, ktorá ho v tom období často i po technickej, no najmä umeleckej stránke prevyšuje invenciou a regionálnou mnoho-

¹⁹ Ide najmä o horské oblasti, ako je napríklad údolie horného Hrona, severná strana Nízkych Tatier, severná časť východného Slovenska, oblasť hornej Oravy a horská časť slovensko-moravského pohraničia.

tvárnosťou. Sledovanie ľudovej výroby na Slovensku nemá preto význam iba z hľadiska štúdia ľudovej kultúry. Ľudová výroba najmä posledných dvoch storočí je i neodmysliteľnou súčasťou dejín slovenskej národnej kultúry a východiskom pre úžitkovú umeleckú tvorbu súčasnosti.

Pre súčasný stav ľudovej výroby a pre jej perspektívy je charakteristické na jednej strane dožívanie tradičných výrobných foriem, na druhej strane narastanie foriem nových a ich vzájomné prelínanie a ovplyvňovanie. Dnes ešte jestvuje ľudová výroba, určená predovšetkým pre spotrebiteľov v pôvodnom prostredí, v ktorom sa výrobky aj zhotovujú. Takto napríklad ešte takmer na celom území Slovenska okrem západnej jeho časti je rozšírené tkáčstvo, v oblastiach so zachovaným ľudovým odevom sa k tkáčstvu pripája výšivkárstvo, ba aj čipkárstvo. Východné a stredné Slovensko má viacero centier výroby dreveného riadu pre domácnosť a pre salaše, v Jelšave sa napríklad až do súčasnosti zachovala ručná výroba zvoncov pre statok. Ide o oblasti, ktoré si v hmotnej kultúre uchovávajú i v súčasnosti veľa znakov tradičnej výroby, či už v použití predmetov, spôsobe ich objednávaní a zhotovovania. Pretože práve v spomínaných oblastiach výroby ešte doznievajú mnohé javy pôvodnej slohovej jednoty ľudového prostredia, má táto tvorba, i keď často čisto účelového charakteru, celý rad výtvarných prvkov, ktoré si zaslúžia pozornosť aj z hľadiska skúmania ľudového umenia. Ide napríklad o technickú dokonalosť pri spracovaní predmetov, ktorá spočíva v dlhoročnom, často generáciami odovzdávanom poznaní materiálu a jeho výbere, ovládaní nástrojov, v používaní najvhodnejších a najzodpovedajúcejších tvárnych prostriedkov, v umiernenom využívaní dekoračných zložiek a v ich adekvátnom aplikovaní. Po tvarovej stránke ide o predmety, ktoré majú funkčne najoptimálnejší tvar, a preto aj ich estetické pôsobenie je samozrejmé, pôsobí prirodzene bez akýchkoľvek vonkajších efektov. Tu si možno overiť aj fakt postupného nebadateľného prelínania a prerastania javov z oblasti výroby do oblasti umenia.

Do tejto skupiny výrobkov patrí napríklad výroba zvoncov, kde popri tvarovej dokonalosti pôsobí aj zložka akustická, vyladovanie zvoncov do jedného tónu, prípadne akordov podľa jednotlivých skupín stáda. Dokonca aj pastieri a bačoví na kolektívnych hospodárstvach dávajú týmto zvoncom prednosť. Či bude možné túto oblasť výroby preorientovať aj na výrobu iných predmetov na základe príbuzného technologického postupu a rovnakého materiálu, záleží skôr na individuálnych schopnostiach výrobcov, prípadne školeného výtvarníka, ktorý bude vedieť z tejto výroby vyťažiť pre svoju tvorbu. Podobné zameranie má napríklad aj výroba dlabaných monoxylových korýt pre gazdovstvá; táto výroba je podmienená a dožíva so samozásobiteľským charakterom poľnohospodárskych domácností. I tu udivuje bravúrnosť technológie, ktorá spracúva rozmerné kusy dreva len minimálnym počtom nástrojov (sekera, jeden-dva kusy dláta). Tvar tu vyplýva z biologických vlastností dreva a z účelu vyrábaného predmetu; spojením týchto dvoch zložiek spolu s dokonalým opracovaním dosahujú tieto výrobky i estetický účin.

Podobné vlastnosti má aj výroba bačovského riadu, odlievákov, nádob, črpá-

kov, lyžíc. Pri týchto výrobkoch však obyčajne pristupuje popri primárnom estetickom pôsobení, vyplývajúcom z harmonického spojenia účelovosti s dokonalým technickým spracovaním i ďalšie, umelecké tvárnenie, ktoré vychádza z individuality výrobcov. Ide väčšinou o bačov, alebo bývalých bačov, z ktorých mnohí mali vyspelé estetické cítenie. Prejavovalo sa to často v prekvapujúcej umeleckej všestrannosti. Bačovia boli v jednej osobe rezbári, rozprávači, hudobníci, speváci, tanečníci. Na druhej strane estetické spracovanie salašného riadu vyplývalo aj z výlučnosti výrobkov, ktoré obyčajne slúžili bačovi celý život a ich umelecké dotvorenie malo do určitej miery aj charakter vlastníckeho označenia. Konkrétne išlo o individuálne stvárnenie rukoviatok lyžíc a odlievákov, uchá črpákov a pod. Niektoré z týchto predmetov majú už charakter samostatných výtvarných diel, dekoratívnych predmetov, i keď ich funkčné vlastnosti v pôvodnom prostredí naďalej trvajú.

Do oblasti tvorby tradičnej, pre viac-menej tradičné použitie patrí ešte aj dnes pomerne široká oblasť výroby odevných súčiastok a doplnkov.

I keď vo všeobecnosti možno povedať, že tradičný ľudový odev je už dnes v zániku, predsa ešte priam prekvapujúco pôsobí pretrvávanie niektorých druhov výroby, ako je napríklad výroba svadobných čepcov čipkárkami a krajčírkami, šitie súkenných odevných súčiastok a súčiastok z ovčej kožušiny. Tieto všetky výrobky popri ovládaní techniky spracovania vyžadujú aj určité výtvarné schopnosti na kombinovanie farieb a techník napríklad pri paličkovaní čepcov, pri komponovaní ornamentálnych prvkov vo výšivke, pri aplikovaní kožuškov atď. V ľudovom hrnčiarstve dožíva podobne výroba najrôznejšieho riadu pre roľnícke domácnosti. Vyváženosť tvarov a účelné uplatňovanie dekoru sú charakteristické aj pre ďalšie druhy výrobkov, ako sú rôzne typy košov, handričkových pokrovcov, rôznych vlnených prikrývok s hladkým i vlasovým povrchom. Už z uvedených príkladov vidieť, že hoci ide o výrobky určené pôvodne pre tradičné prostredie, predsa je to vo všetkých prípadoch tvorba, ktorá svojou výrobnou i výtvarnou podstatou je veľmi blízka modernému estetickému názoru. Toto vysvetľuje napríklad záľabu v prostých predmetoch ručnej výroby u výtvarných umelcov, zaraďovanie primárnych ľudových výrobkov do moderných interiérov, inšpiráciu profesionálnych umelcov jednoduchosťou ľudových predmetov dennej potreby. Totiž už sám fakt ručného spracovania výrobkov nesie v sebe v súčasnej dobe priemyselňovania a prevahy továrenských výrobkov silný emotívny prvok. Vidíme, že mnohé z ľudových výrobkov tejto skupiny možno bez akýchkoľvek úprav a prispôbovania zaradiť do súčasného života, ako napríklad úžitkový hlinený riad, menšie drevené korytárske a košíkárske výrobky, handričkové a gubárske pokrovce a pod. Tieto predmety si uchovávajú svoj pôvodný vzhľad, tvar i výzdobu a bezo zmien prechádzajú z pôvodného prostredia do prostredia nového, konkrétne z dedinského do mestského. Predmet ľudovej výroby si často ponecháva svoju pôvodnú funkciu, niekedy však dostáva v novom prostredí i funkciu novú. Nepochybne významnú estetickú úlohu tu z hľadiska súčasného výtvarného názoru hrá rudimentárnosť týchto výrobkov: nepotláčajú, ale práve naopak, zdôrazňujú materiál a jeho opracovanie, pričom umocňujú výtvarnú pôsobivosť

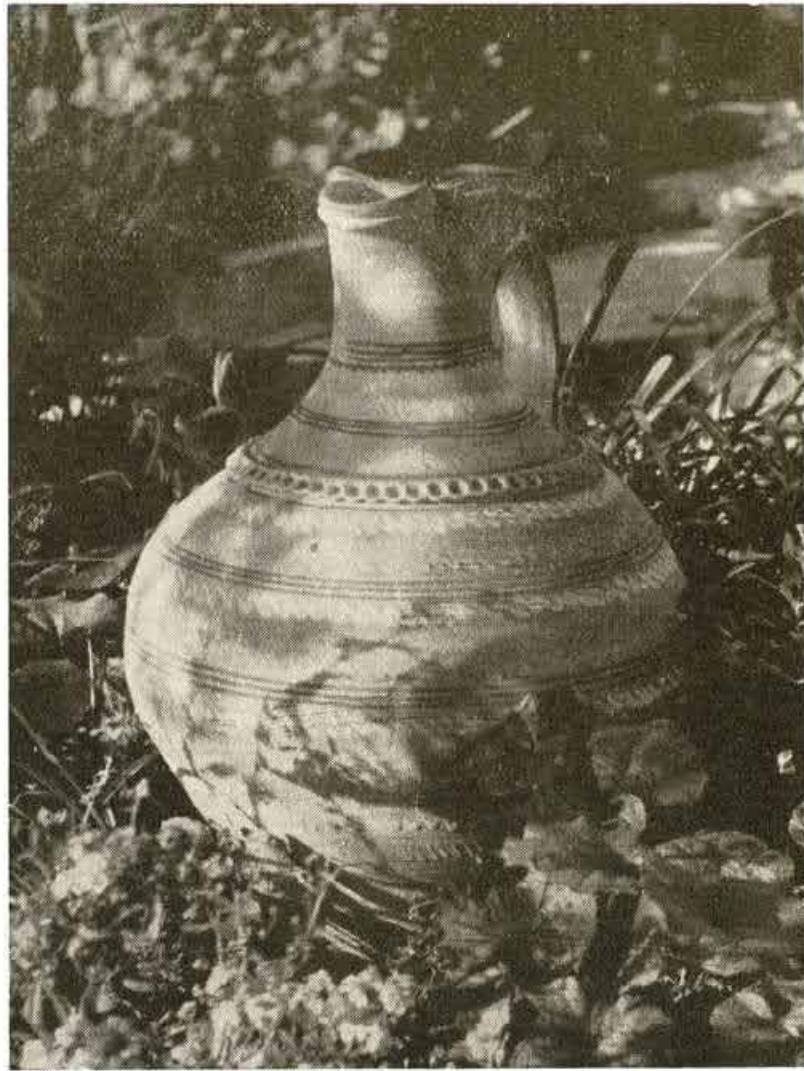

Obr. 21. Medveď — pôvodne tabaková dóza vo zväčšených rozmeroch ako záhradná keramika. Výrobok hrnčiara J. Frankoviča, Bardejov. Foto E. Plicková

základných výrobných surovín jednak spracovaním, jednak maximálnym vyťažením z funkčného zamerania predmetu.

Je pravdepodobné, že tradičná ľudová výroba je niektorými svojimi prejavmi odsúdená na zánik, a to tak, ako bude zanikať, prípadne sa pretvárať prostredie, ktorému táto tvorba pôvodne slúžila. V budúcnosti sa tento typ ľudovej výroby bude čoraz viac zužovať a ostanú len celkom úzko špecializované výrobné odvetvia, potrebné pre miestnu spotrebiteľskú sieť. Už spomínané emotívne a výtvarné pôsobenie niektorých prejavov tradičnej ľudovej výroby sa stáva východiskom pre ďalšiu kategóriu ľudovej tvorby, v ktorej sa pôvodná tradičná výroba už pretvára pre súčasné potreby. Toto pretváranie si vyžadujú nové prostriedky a noví konzumenti, ktorým má táto tvorba slúžiť. Ide pritom tiež o využitie bohatých technologických a umeleckých schopností ľudových výrobcov. Je charakteristické, že sa v tomto prípade ľudové výrobky upravujú s maximálnou snahou o zachovanie pôvodného slohového charakteru, a to tak, aby zhotovený predmet dostal novú funkciu a bol vhodný pre rozšírenú spotrebu (motívy z výšiviek sa prenášajú z odevných súčiastok na predmety bytového textilu, keramické misy sa v zmenených proporciách vyrábajú ako

Obr. 22. Krčah-hrkáč, použitý vo zväčšených rozmeroch ako záhradná keramika. Zhotovil Ján Kováč, Šivetice. Foto E. Plicková

popolníky a pod.). Adaptovanie ľudových techník na základe dokonalého poznania výrobných i výtvarných zásad tvorí dnes najrozsiahlejšiu oblasť ľudovej výroby.

V tejto kategórii značnú prevahu majú textilné výrobky. Ako sme už povedali, zachovala sa z minulosti v tejto oblasti veľmi široká tradícia s množstvom výrobkyní. Práve táto oblasť ľudovej kultúry pretrvávala pomerne dlho aj v pôvodnom prostredí, a to takmer vo všetkých krajoch Slovenska. Tým možno vysvetliť, že sa až do súčasnosti zachovalo také veľké množstvo najrôznejších techník, vzorov a farebných kombinácií a ich znalosť u pomerne širokého okruhu žien, či už ide o tkáčstvo alebo výšivkárstvo. V súčasnej textilnej tvorbe však veľmi často množstvo výrobkyní a množstvo vyrábaných druhov, ako aj dokonalé ovládanie výrobných techník prevažuje nad tvorivou zložkou, skutočne tvorivým prístupom k vlastnej práci. Veľký počet, ba väčšina týchto výrobkyní síce virtuózne realizuje hotové návrhy, ktoré v duchu miestnych tradícií, avšak so zameraním na nový účel a nové prostredie, vytvárajú školení výtvarníci. Takýto postup zasahuje aj iné oblasti výroby, na základe ľudových tradícií rôznych regiónov, či už ide o keramiku, výrobky z dreva, prútia, kovu a podobne. Na tomto stupni pracuje

doteraz najväčší počet výrobcov. Aj keď ich samostatný výtvarný prínos je len parciálny, má táto skupina význam pre udržiavanie tradičných výrobných znalostí a pre ich technické zdokonaľovanie. Ich práca súčasne vytvára nevyhnutný predpoklad pre rast a vyniknutie samostatných individualít v tom-ktorom odbore. Do tejto skupiny možno zaradiť vrcholné prejavy tradičnej ľudovej umeleckej výroby, i keď v konečných dôsledkoch v súčasnosti predstavujú už jej dožívania. Patria sem však aj tvorivé podnety, vychádzajúce síce z tradícií, ale plne zodpovedajúce súčasnému použitiu. Niekdajší výrobcovia tradičných predmetov totiž vlastným umeleckým vývinom, aktívnym životom v novom prostredí, jeho štúdiom a poznaním, sami prichádzajú na možnosti nového umeleckého obohatenia a využitia svojej tvorby. Plnou mierou to dokazujú víťazní autori súťaží Ústredia ľudovej umeleckej výroby, napríklad tvorbou nových šperkov, keramiky, výšiviek, tkanín, čipiek, drevených predmetov atď.

Predmety ľudovej výroby sa napokon stávajú v súčasnosti inšpiračným zdrojom pre umeleckú tvorbu, najmä pre tvorbu v oblasti užitého umenia, pričom princípy ľudovej umeleckej výroby sú dôležitým motívom pri zhotovovaní týchto predmetov. Podstatou tohto procesu je, že prvky ľudovej výroby sa dostávajú do nových výrazových materiálových a funkčných vzťahov. Kultúrny význam ľudovej výroby v súčasnosti teda nespočíva iba v umožnení jej vlastného ďalšieho vývinu a rastu, ako sa to v počiatočných štádiách jej podporovania predpokladalo. Rad dokladov z oblasti súčasného užitého umenia svedčí o tom, že dôkladné poznanie ľudovej tvorby viedlo k obohateniu celého užitého umenia nielen o nové technologické postupy a tvárne prvky, ale aj o obohatenie, rozšírenie a prehĺbenie celej jeho tvorivej základne. V našom užitom umení sa tieto tendencie v plnom rozsahu začínajú uplatňovať až po r. 1945. Najmä v posledných desiatich rokoch mnohí výtvarníci z odboru užitého umenia uvedomelo obohacujú svoj výtvarný prejav poznaním slohových prvkov tradičnej ľudovej tvorby, ktoré citlivo transponujú do svojho výtvarného diela.

Inšpiračný zdroj ľudovej tvorby je markantný najmä v niektorých materiáloch — textile, keramike, dreve. Ide tu o nadväzovanie v celkom modernom zmysle — o vystihnutie a využitie osvedčených techník i samých tvorivých postupov ľudovej výroby. Nie je náhodné, že tento vplyv je najlepšie vystopovateľný práve v uvedených materiáloch, ktorých spracovávanie má medzi ľuďmi hlboké korene, keďže sú to základné materiály, ktoré ľud ku svojmu každodennému životu neustále v rôznom spracovaní potreboval.

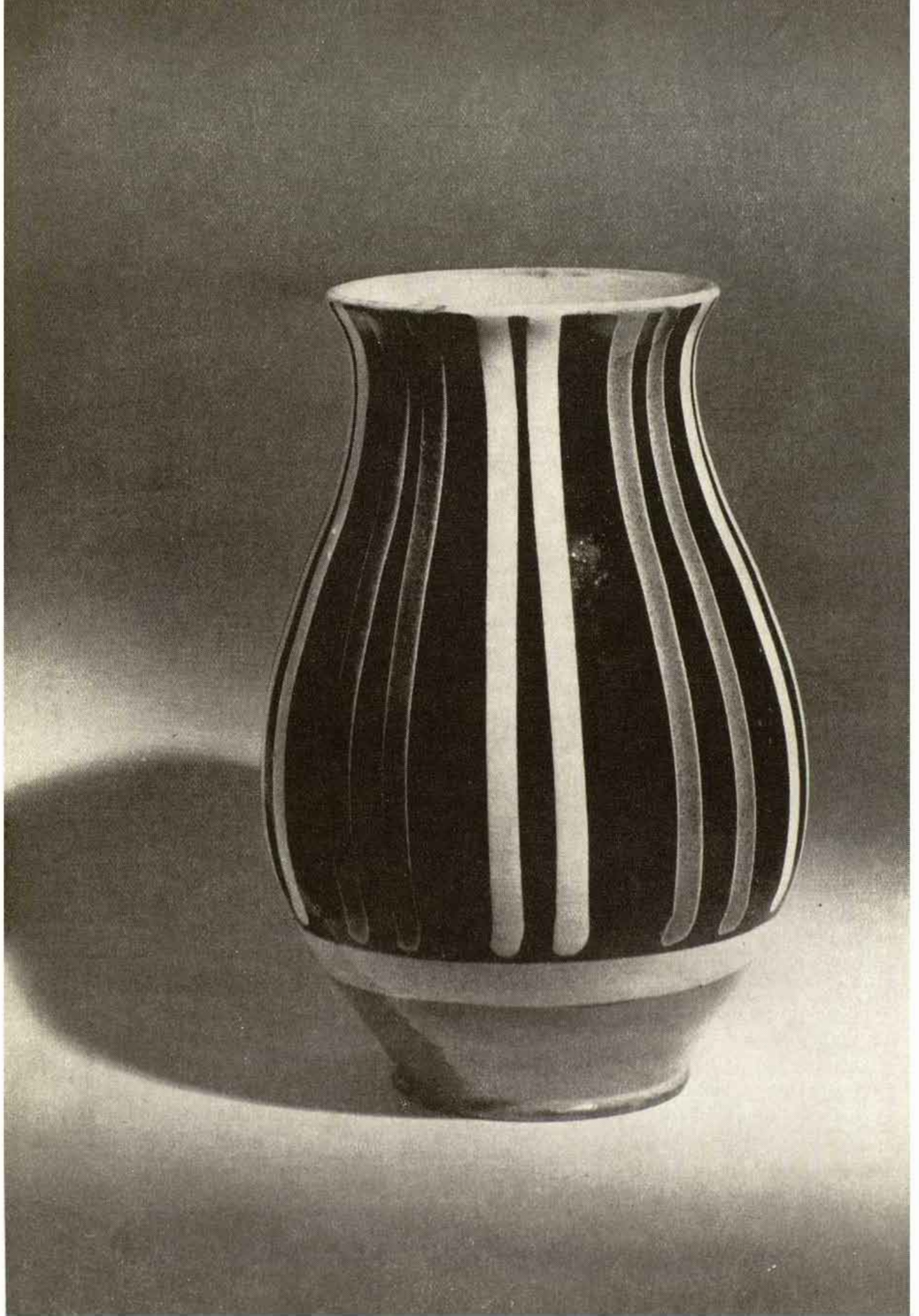
Ako príklady v tejto oblasti uvádzame diela výtvarníkov I. Bizmajera (keramika), V. Holubára (spracovanie dreva pre použitie v interiéroch), J. Horovej (keramika), E. Holéczyovej (textil), V. Kautmana (rezbárstvo), B. Koreňa (práce v dreve), K. Rauchovej a V. Thainovej (textil, vlna). Tejto skupine umelcov poskytuje ľudový výtvarný prejav z oblasti výroby takmer trvalý zdroj inšpirácie, nápadov a podnetov. Na ich dielach si možno osvetliť všeobecné zásady úžitkovej tvorby, vychádzajúcej z domácich tradícií. Aj keď ide o odlišné umelecké osobnosti, predsa len možno v ich tvorbe vyznačiť určité spoločné črty,

ktoré charakterizujú i špecifikum súčasného slovenského užitého umenia. Väčšina týchto výtvarníkov už v prvom štádiu svojej tvorby opúšťa popisnosť a naturalizmus a ich prejav sa stáva čoraz oprostenejší od zbytočného zdôrazňovania detailov. Postupne cieľom ich snaženia a výrazom ich výtvarného názoru sa stáva syntéza hodnôt svetových umeleckých prúdov s prvkami nášho ľudového umenia. To však znamená, že ľudové umenie študujú, poznávajú podstatu a zákonitosti jeho vývoja, ovládajú staré ľudové techniky a vedia odhadnúť, kde sú hranice spoločné pre výtvarný prejav ľudový a pre moderné užité umenie. Od pôvodného ľudového inšpiračného zdroja sa často súčasní výtvarníci ďaleko odpúťali, nekopírujú ho, ani neimitujú, ale staré vzory, motívy, výrobné i dekoračné techniky spájajú v celkom nových a neobvyklých kompozíciách a farebných i tvarových variáciách. Výsledkom sú diela moderne pôsobiace, na ktorých už len odborník poznáva konkrétne pôvodné korene ľudových vzorov. Pre konzumenta však a najmä pre cudzinca majú takto pretavené zdroje ľudovej výroby v súčasných umeleckých výrobkoch z hľadiska ich celkového pôsobenia výrazný národný charakter. Forma ľudového artefaktu, stará výzdobná technika, dekoračný motív sú už transformované do polôh korešpondujúcich s moderným výtvarným myslením. Prínos týchto umelcov pri formovaní súčasnej výtvarnej a vôbec hmotnej kultúry spočíva teda i v tom, že ju vedia obohatiť prvkami našej národnej kultúry. V citlivom novom adaptovaní a rozvíjaní výtvarného odkazu tradičnej ľudovej výroby spočíva jej hlboký význam a dôležitosť pre súčasnosť, pre formovanie dnešnej hmotnej kultúry a pre súčasné užité umenie.

* * *

Uvedený materiál je dokladom bohatej rozvrstvenosti a pomerne širokého dosahu ľudovej výroby v súčasnosti. V skratke možno ešte raz zhrnúť problematiku súčasnej ľudovej výroby takto: dožívajú staré formy tradičnej výroby vo svojej klasickej, relatívne ustálenej podobe; transformujú sa tie javy tradičnej kultúry, ktoré majú opodstatnenie v nových životných podmienkach; súčasne vznikajú celkom nové diela ľudovej výroby, ktoré vyrastajú síce z pôvodných koreňov, ale ich obsah a forma sú už natoľko svojbytné, že ich možno označiť za špecifické výtvary súčasnej ľudovej tvorby; napokon k znakom ľudovej výroby patrí aj jej intenzívne vplývanie na oblasť profesionálneho výtvarníctva — v tomto prípade užitého umenia.

Vrcholné diela súčasnej ľudovej výroby sú dokladom kontinuity jej vývoja, zdôvodňujú jej existenciu a dávajú reálny predpoklad pre to, že bude jestvovať — pochopiteľne v iných redukovaných formách — aj v budúcnosti. Obsah pojmu ľudová výroba sa bude čoraz viac zužovať so zaníkaním niektorých výrobných odvetví, ktorých funkciu preberie priemysel. S dominujúcou úlohou veľkovýroby vynára sa i pri etnografickom výskume ľudovej výroby celý rad nových problémov. Tieto problémy súvisia okrem iného aj s neoddeliteľným a neohraničeným sklbením úžitkovej a výtvarnej stránky predmetov ľudovej výroby, sklbením, ktoré bolo charakteristické pre všetky jej vývinové obdobia. Ľudová výroba už

nevytvára väčšinu životných potrieb, ale predovšetkým tie, pri ktorých prevláda individuálny tvorivý prístup výtvarne citiaceho jednotlivca. Táto zmena nesie so sebou i zmeny v skúmaní a teoretickom hodnotení súčasnej ľudovej výroby. Do pozadia sa napr. dostávajú otázky ekonomickej výnosnosti skúmaného druhu výroby, jeho podiel na výžive výrobcu a jeho rodiny, menej nás zaujímajú otázky odbytu ako hospodárskeho činiteľa, nebudú už natoľko vynikať regionálne zvláštnosti. Náš záujem sa skôr bude koncentrovať na tvorivé postupy výrobcov, na kultúrny dosah ich osobnosti a ich činnosti vo vlastnom prostredí a v nemalej miere i na vplyv ich práce na vytváranie súčasného životného prostredia.

RÉSUMÉ

Actuellement, ce sont les objets d'usage personnel, ou bien ceux utilisés dans la propriété rurale et dans le ménage que les ethnographes désignent par le terme „production populaire“. Celle-ci comprend donc des activités assez variées quant à la forme et l'organisation du travail, aussi bien qu'aux procédés et caractère des produits. Des objets d'usage courant sont fabriqués à la main pour la plus grande partie, à partir des matières premières du lieu, et pour la propre famille du producteur (ev. pour le proche voisinage). Dans le sens plus large du mot, on fait entrer sous ce terme également des formes de production qui, ayant brisé le cadre familial, ont formé des métiers spécialisés avec des technologies plus développées. Ceux-ci commençaient à former, surtout à partir du XVIIIe siècle, sur le modèle des villes, des corporations et des équipes de productions (forgerons, potiers, faïenciers, verriers, tanneurs, fourreurs, charrons, charpentiers, tisserands). Les artisans, membres des corporations villageoises, utilisaient des procédés technologiques plus complexes qui dans bien des cas égalaient le niveau des marchandises fabriquées dans les villes.

A côté de cet artisanat des villages, toute une série des productions plus simples se sont maintenues presque jusqu'à ce jour. Aujourd'hui encore, la Slovaquie possède des sculpteurs en bois, des producteurs de l'ustensile en bois et en céramique, des producteurs des objets en osier, des tisseuses, brodeuses et dentellières. Ce grand nombre de producteurs s'explique par la situation économique du pays au XIXe siècle et surtout dans lère moitié du XXe siècles.

Dès le milieu du XIXe siècle on assiste à la naissance de premières formes d'organisation de la production et de la vente. D'un côté l'État lui-même prenait en main l'organisation de la production populaire, de l'autre côté c'étaient des bourgeois patriotes qui y voyaient le moyen d'élever le niveau économique des paysans et des artisans, tout en éveillant, en même temps, leur conscience nationale. Ces formes d'organisation exerçaient dès le début des pressions sur la production même, en réagissant au courants de mode et en essayant d'atteindre à la rentabilité optimale, voire même au maximum de profit.

Des changements de structure profonds sur le plan social et économique n'étaient pas sans modifier la situation de la production populaire à notre époque. Son importance sociale et économique cède place à l'intérêt artistique et culturel que le Centre de la production populaire prend en charge.

L'utilisation des matières premières du lieu, dont on connaît admirablement les propriétés et qu'on exploite avec virtuosité dans les oeuvres d'art, la rôle fonctionnel assigné aux produits et qui domine nettement la forme aussi bien que la décoration, tels sont les traits caractéristiques de l'art populaire slovaque. Les décorations étaient toujours très sobres et ce n'est qu'à la dernière phase de son évolution qu'elles deviennent touffues et surchargées. A cette époque, soit environ de 1900—1950, la destination pratique de l'objet cède place, dans l'imagination

de l'artiste populaire, à l'effort de décoration qui envahit tout (céramiques, peintes suspendues aux murs, des étoffes tissées et brodées à l'intérieur des maisons, les costumes richement brodés pour des occasions solennelles etc.

La production d'art populaire est en Slovaquie encore aujourd'hui assez forte pour permettre aux gens de talent de montrer leur habileté et leur invention avec des oeuvres parfois techniquement exigeantes, destinées non seulement au village, mais encore aux bourgeois des villes. La production populaire devient ainsi facteur important de notre civilisation qui a sa part dans la formation du style de vie de l'homme d'aujourd'hui. Sa mission, c'est de conserver dans notre société la tradition et le goût de la beauté qu'on ne trouve que dans les objets faits à la main. En outre, dans bien des régions l'art populaire a joué le rôle assumé ailleurs par les métiers d'art.

Aujourd'hui les formes anciennes de la production traditionnelle se meurent, d'autres qui peuvent suivre, même dans le style de vie nouveau, se transforment, le style nouveau de production est né qui tout en prenant ces racines dans les créations populaires, possède des formes et le contenu propres. Il faut souligner encore l'influence notable que l'art populaire exerce dans le domaine de l'art professionnel.

Les meilleures oeuvres d'art populaire prouvent la continuité de l'évolution, justifient son existence et assurent son avenir — si restreint que soit son domaine futur. L'expansion progressive de la grande production fait surgir bien des problèmes nouveaux, pour l'ethnologue. Notamment le double problème de l'esthétique et de l'utilisation pratique, inséparables et en même temps toujours féconds, problèmes d'ailleurs actuels à toutes les époques, a à se poser de nouveau. Car l'art populaire, loin de pourvoir à toutes les nécessités de la vie quotidienne, se borne désormais à ceux où la sensibilité individuelle de l'artiste a su garder ses droits. Ces transformations subies ou imposées entraînent d'autres sur le plan des recherches. On s'intéresse moins p. e. aux questions du profit à réaliser dans tel ou tel genre, à celles de savoir si tel ou tel genre fait vivre le producteur et sa famille ou non, on laissera de côté le problème des débouchés comme facteur économique. De même, les traits distinctifs des diverses provinces seront de moins en moins prononcés. On portera son attention aux procédés nouveaux imaginés par les artistes, à l'influence que ceux-ci exercent dans leur milieu, sans négliger la part qu'ils peuvent avoir dans le style de l'habitation moderne.

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ

Журнал Словацкой Академии Наук

Год издания XIII, 1965, № 4

Издается четыре раза в год

Издательство Словацкой Академии Наук

Редакторы д-р Боžена Филова и Вера Носальова

Адрес редакции Братислава, Клеменсова 27

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE

Zeitschrift der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang, XIII, 1965, Nr. 4. Erscheint viermal im Jahre

Herausgegeben vom Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Redakteure Dr. Božena Filová und Viera Nosáľová

Redaktion Bratislava, Klemensova 27

SLOVAK ETHNOGRAPHY

Journal of the Slovak Academy of Sciences

Volume XIII, 1965, No 4

Published quarterly by the Slovak Academy of Sciences

Managing Editors Dr. Božena Filová and Viera Nosáľová

Editor Bratislava, Klemensova 27, Czechoslovakia

L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE

revue de l'Académie slovaque des sciences

Anné XIII, 1965, No 4. Paraît quatre fois par an

Aux Editions de l'Académie slovaque des sciences

Rédacteurs: dr. Božena Filová et Viera Nosáľová

Rédaction Bratislava, Klemensova 27

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

Casopis Slovenskej akadémie vied

Ročník XIII, 1965, číslo 4. Vychádza štyri razy do roka

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavná redaktorka dr. Božena Filová

Výkonná redaktorka prom. hist. Viera Nosáľová

Redakčná rada: doc. dr. Rudolf Bednárík, dr. Soňa Burlasová, prom. hist. Emília Hor-

váthová, dr. Soňa Kovačevičová, dr. Michal Markuš, prof. dr. Andrej Melicherčík, dr. Ján

Mjartan, doc. dr. Ján Podolák

Redaktorka časopisu Klára Vloššáková

Technický redaktor Ondrej Betko

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin

Cena tohto rozšíreného čísla Kčs 20,00, celoročné predplatné Kčs 54,—

Výmer PIO 2385/49-III/2 — V-15*514938

Rozširuje Poštová novinová služba, objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. Možno objednať aj na každej pošte alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1965